

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Hukuk Fakültesi Dergisi
Erzincan Law Review

Cilt/Vol: 30 Sayı/No: 1 Haziran/June 2026

**Uluslararası Su Hukuku Bağlamında Aral Gölü'nün
Kuruması: İlkeler, Bölgesel Antlaşmalar ve
Uygulamadaki Sorunlar**

**The Desiccation of Aral Sea in the context of International
Water Law: Principles, Regional Treaties and Challenges in
Implementation**

  Arş. Gör. Fatih DÖNMEZ*

 10.60002/ebyuhfd.1893302

ÖZ

Bu çalışma, bir zamanlar dünyanın en büyük dördüncü gölü olan Aral Gölü'nün kurumasını uluslararası su hukuku çerçevesinde inceleyerek, sınır aşan suların kullanımına ilişkin temel ilkeler ile bölgesel iş birliği mekanizmalarının etkinliğini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada öncelikle Aral Gölü'nün fiziki özellikleri ve kuruma sürecinin başlıca nedenleri ortaya konulmuş; özellikle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) döneminde artan sulama politikaları, suyun plansız kullanımı ve iklimsel faktörlerin göl üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Akabinde, sınır aşan suların kullanımına dair geliştirilen

* Hacettepe Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Hukuk Ana Bilim Dalı.

Makale Bilgisi/Article Info: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş/Received: 19.02.2026 | **Kabul/Accepted:** 12.05.2026.

Bu makale, intihal programında taranmış ve iki (kör) hakem incelemesinden geçmiştir. This article was submitted in a plagiarism program and reviewed by two (blind) referees.

Atıf/Cite as: Fatih Dönmez, “Uluslararası Su Hukuku Bağlamında Aral Gölü'nün Kuruması: İlkeler, Bölgesel Antlaşmalar ve Uygulamadaki Sorunlar”, Erzincan HFD, C. 30, S. 1, Haziran 2026, (261-296).

Bu makale **Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası** lisansı ile lisanslanmıştır.

yaklaşımlar aktarılmış ve hakça ve makul kullanım ile önemli zarara yol açmama gibi sınır aşan suların kullanımına dair var olan uluslararası teamül hukuku ilkeleri, 1997 Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi (1997 Sözleşmesi) ışığında analiz edilmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise havza devletleri arasında akdedilen Almatı ve Kızılorda Anlaşmaları ile havza devletlerinin Aral Gölü'nü kurtarmaya yönelik çalışmalar yapmak adına kurdukları Uluslararası Aral Gölü'nü Kurtarma Fonu'nun faaliyetleri incelenmiş; bu mekanizmaların hukuki ve kurumsal açıdan taşıdığı eksiklikler değerlendirilmiştir. Bu kapsamda bağlayıcı yükümlülüklerin yetersizliği ve yaptırım mekanizmalarının bulunmaması, bölgesel iş birliğinin etkinliğini sınırlayan temel sorunlar olarak tespit edilmiştir. Son olarak çalışma, havza devletlerinin ortak bildirimlerinden hareketle; veri paylaşımındaki yetersizlikleri, devletlerin mali kaynaklara ilişkin karşılaştıkları güçlükleri ve bölgedeki diğer aktörlerin sürece yeterince dahil olmamasını, uygulamadaki diğer sorun alanları olarak tespit etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aral Gölü, Uluslararası Aral Gölü'nü Kurtarma Fonu, Almatı Anlaşması, Kızılorda Anlaşması, Sınır Aşan Sular.

ABSTRACT

This study examines the desiccation of the Aral Sea -once the fourth largest lake in the world- within the framework of international water law, aiming to evaluate the fundamental principles governing the use of transboundary waters as well as the effectiveness of regional cooperation mechanisms. The study first outlines the physical characteristics of the Aral Sea and the main causes of its desiccation; in particular, it analyzes the impact of increased irrigation policies during the period of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR), the unplanned use of water resources, and climatic factors. Subsequently, the approaches developed with regard to the utilization of transboundary waters are presented, and the customary international law principles of equitable and reasonable utilization and the obligation not to cause significant harm are analyzed in light of the 1997 United Nations Convention on the Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses (1997 Convention). In the final part of the study, the Almaty and Kyzylorda Agreements concluded among the basin states, as well as the activities of the International Fund for Saving the Aral Sea established to address the crisis, are examined; the legal and institutional shortcomings of these mechanisms are also evaluated. In this context, the insufficiency of binding obligations and the absence of effective enforcement mechanisms are identified as the primary factors limiting the effectiveness of regional cooperation. Finally, based on the joint statements of the basin states, the study identifies the following as other problem areas in implementation:

inadequacies in data sharing, the difficulties states face regarding financial resources, and the insufficient involvement of other actors in the region in the process.

Keywords: Aral Sea, International Fund for Saving the Aral Sea, Almaty Agreement, Kyzylorda Agreement, Transboundary Waters.

GİRİŞ

Hazar Gölü'nün doğusunda, Kazakistan'ın güneyinde, Özbekistan'ın kuzeyinde ve bu iki devletin sınır çizgisi üzerinde yer alan Aral Gölü, sadece çevresindeki devletler için değil, bütün Türkistan coğrafyası¹ için maddi ve manevi öneme sahiptir. Fakat bir zamanlar dünyanın en büyük dördüncü gölü olan Aral, 1960'lı yıllardan itibaren olağan dışı bir şekilde kurumaya başlamış ve bu durum da özellikle bölgedeki devletlerin iklimine, ekonomisine ve vatandaşlarının sağlığına karşı olumsuz etkilere sebep olmuştur. Bununla birlikte Türk Dünyası için bir sembol haline de gelmiş olan Aral'ın kuruması yalnızca bölgesel bir çevre felaketi olmakla sınırlı kalmamış ve uluslararası toplumu ilgilendiren bir vaka haline gelmiştir. Bu durumu ise Kırgız Türkü yazar Cengiz Aytmatov, “*Dünya kuruldu kurulalı Aral vardı, şimdi o bile kurduğuna göre insan ömrünün lafi mi olur?*” sözleriyle edebi bir dille özetlemiştir.²

Çalışmamızda da Aral Gölü'nün kurumasının önlenmesi ile gölü tekrar eski hâline kavuşturmak için yapılan çalışmalar uluslararası su hukuku bağlamında ele alınmakta ve ayrıca Aral Gölü örneğinden hareketle, uluslararası su hukukunun normatif ilkelerinin teorik olarak yeterli görünmesine rağmen, bağlayıcı kurumsal mekanizmalar, düzenli veri paylaşımı ve kapsayıcı bir havza yönetimiyle desteklenmediği müddetçe uygulamada etkisiz kaldığı ileri sürülmektedir. Bunun için de öncelikle Aral Gölü'nün fiziki yapısına dair bilgiler ve gölün kurumasının nedenleri aktarılmaya çalışılmıştır. Sonrasında ise gölün kurumasının engellenmesi adına uluslararası hukukun nasıl bir işlev gösterebileceği sorusunun cevabı aranmıştır. Çalışmanın hacmi dikkate alınarak bu kısımda yalnızca sınır aşan suların paylaşımına dair görüşler ve sınır aşan suların kullanımına dair ilkeler incelenmiştir. Son bölümde ise Aral Gölü havzasında bulunan devletlerin uluslararası hukuk aracılığıyla gölü kurtarmaya yönelik gerçekleştirdikleri çalışmalar, uluslararası antlaşma

1 Bu bölge için yaygın şekilde Orta Asya kavramı kullanılsa da çalışmamızda bu kavram yerine daha köklü bir tarihi geçmişe sahip olduğunu düşündüğümüz Türkistan kavramı tercih edilmiştir.

2 Cengiz Aytmatov, *Gün Olur Asra Bedel*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015, s. 53.

metinleri temel alınarak analiz edilmiştir. Böylece uluslararası hukukun, gölün kurtarılmasına yönelik çalışmalarda aldığı rol aktarılmaya çalışılmıştır.

I. ARAL GÖLÜ HAKKINDA BİLGİLER

A. Aral Gölü'nün Fiziki Yapısı Hakkında Bilgiler

Büyüklüğü ve tuzlu su barındırması nedeniyle Aral Denizi olarak da isimlendirilen Aral Gölü, özellikle Kırgızistan'dan doğan Seyhun ve Tacikistan'dan doğan Ceyhun Nehirleri'nin taşıdığı sulardan beslenmektedir. Nehirler de hesaba katıldığında gölün havza büyüklüğü 1.550.000 km² olarak ölçülmektedir.³ Gölün kendi büyüklüğü ise 1960 yılında 68.000 km² olarak ölçülmüştür ve yine bu yılda yapılan ölçümlerde gölün ortalama derinliği 16 metredir.⁴ Göl, çöl-karasal bir iklim bölgesinde yer almakta olup göldeki buharlaşma oranı da bu nedenle yüksek düzeydedir.⁵ İklimin etkisiyle bölgenin az yağış alması da gölün kendisini besleyen nehirlerle bağımlılığını arttıran bir etkidir.

Aral Gölü havzası, kendisini besleyen nehirler de hesaba katılınca %34 Kazakistan, %31 Özbekistan, %11 Tacikistan, %9 Kırgızistan, %9 Afganistan, %6 Türkmenistan ve %1'e varan oranlarda Çin, Pakistan ve İran devletlerinin topraklarında bulunmaktadır.⁶ 1960 yılından önce bu havzadaki suyun yıllık 6 km³'ünün Aral Gölü'ne ulaştığı ve bu durumun da gölün su kaybetmemesine yeterli geldiği değerlendirilmektedir.⁷ Gölün yüzölçümü 2023 yılında 8.000 km²'ye kadar düşmüş ve kuruma nedeniyle göl tam anlamıyla ikiye bölünmüştür.⁸

-
- 3 Dinara R. **Ziganshina**, "Central Asia: the Aral Sea Basin", Research Handbook on International Water Law, Editörler, Stephen McCaffrey/Christina Leb/Riley Denoon, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2019, s. 414.
 - 4 Philip **Micklin**, "Desiccation of the Aral Sea: A Water Management Disaster in the Soviet Union", Science, C. 241, S. 4870, 1988, s. 1170.
 - 5 "Aral Sea | Description, History, Demise, & Facts", Encyclopædia Britannica (2019), <https://www.britannica.com/place/Aral-Sea>, E.T. 17.02.2026.
 - 6 George **Pring**/Brenda **Angel**, "Amu Darya and Syr Darya Rivers and Aral Sea", Max Planck Encyclopedias of International Law (Ağustos 2007), para. 3, E.T. 17.02.2026.
 - 7 **Pring**/**Angel**, para. 4.
 - 8 Bahtiyar **Abdülkerimov**, "Orta Asya'nın En Büyük Çevre Felaketi: Aral Gölü'nün Kuruması", Anadolu Ajansı (15 Eylül 2023), <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/orta-asyanın-en-buyuk-cevre-felaketi-aral-golunun-kurumasi/2992556>, E.T. 17.02.2026.

B. Aral Gölü'nün Kurumasının Nedenleri

Aral Gölü yıllar boyunca barındırdığı su hacmini yitirmiştir ve günümüzde de tamamen yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Gölün kuruması yalnızca bir su kaynağının kuruması sonucuna yol açmakla kalmayıp kuruyan sulak alanların yerini bıraktığı çöl alanları nedeniyle bölgedeki devletlerin ülke topraklarına toz birikintilerinin taşınması neticesini de doğurmaktadır. Böylece Aral Gölü'nün kuruması, başta tarım arazilerinin verimliliğinin düşmesine ve bölgede yaşayan bireylerin sağlık sorunları yaşamasına dolaylı olarak neden olmaktadır. Gölün kurumasının ise hem siyasi hem de çevresel sebepleri bulunmaktadır.

Bulunduğu iklim nedeniyle az yağış alan gölün kurumasının başlıca sebebi, kendisini besleyen nehirlerden zaman geçtikçe daha az miktarda suyun göle ulaşmasıdır. Türkistan coğrafyasının en büyük nehri olan Ceyhun Nehri'nin sularının geçmişte %70'i, Seyhun Nehri'nin sularının ise geçmişte %30'u Aral Gölü'ne ulaşırken 2007 yılında bu oranlar sırasıyla %10'a ve %13'e düşmüştür.⁹ Bu oranların düşmesinde, nehirlerden tarım arazilerini sulama amacıyla faydalanılması önemli bir etkidir. Tarımda sulamanın artması ise SSCB'nin 1960'lı yıllardan itibaren bölgedeki devletlerin kalkınması amacıyla havza çevresindeki ekilmemiş arazileri tarıma açması ve bu arazilerin sulanması için nehirlerden arazilere doğru kanallar inşa etmesinin bir sonucudur.¹⁰

Nehirler üzerindeki kanalların tarihi 18. yüzyıla kadar dayansa da özellikle SSCB döneminde Aral Gölü havzasındaki tarım arazilerinde suya çokça ihtiyaç duyan pamuk, pirinç ve kavun gibi ürünlerin yetiştirilmeye başlanması ile havzada bulunan suyun önemli bir kısmı tarım arazilerinde kullanılmaya başlanmıştır. Öyle ki 1960'lı yıllardan sonra havza bölgesinde 57 büyük baraj, 80 rezervuar, 45 hidroelektrik santrali ve 60 kanal inşa edilmiştir.¹¹ Nehirlerden tarım amaçlı çekilen sular o denli fazladır ki 1980'li yıllarda iki nehrin sularının Aral Gölü'ne ulaşmadan kurduğu dahi gözlemlenmiştir.¹² Bununla birlikte, havzadaki tarım faaliyetlerinde kullanılan kimyasallar nedeniyle hem bölgedeki

9 **Pring/Angel**, para. 5-6.

10 Hilal **Ceyhan**, Çevre Hakkı Çerçevesinde İran'ın Urmiye Gölü'ndeki Uygulamaları, Astana Yayınları, Ankara 2020, s. 93.

11 Bu kanallardan birisi de dünyanın en büyük sulama kanalı olan Karakum Kanalı'dır. **Pring/Angel**, para. 7.

12 "Aral Sea | Description, History, Demise, & Facts".

ekosistem zarar görmüş hem de göle taşınabilen az miktardaki suyun kalitesi de düşmüştür.¹³

SSCB döneminde tarımda sulama artmış olsa da bu dönemde federe devletler arasında federal devlet kaynaklı olarak iş birliği ve paylaşım mekanizmaları da kurulmuştur. Ancak, SSCB'nin dağılmasıyla federe devletlerin bağımsızlıklarını ilan etmeleri sonrasında yeni kurulan devletlerin farklı ihtiyaçları nedeniyle rekabet ortamı oluşmuş ve bu durum Aral Gölü havzasına da yansımıştır. Örneğin, havza bölgesinde yer alan Tacikistan ve Kırgızistan özellikle enerji için suya ihtiyaç duyarken Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan ise tarım için suya ihtiyaç duymaktadır. SSCB döneminde federasyona dâhil olan bu devletler, birbirlerine ihtiyaç duydukları kaynakları sağlayıp suyun daha az kullanılmasını sağlasalar da SSCB'nin dağılması sonrasında kendi ihtiyaçları doğrultusunda sudan daha fazla miktarda faydalanmaya başlamışlardır.¹⁴ Özellikle su kaynaklarının doğduğu yerlerdeki devletler (yukarı kıyıdaş devletler), SSCB'nin dağılması sonrasında enerji maliyetlerinin artmasıyla sudan daha çok elektrik üretmeye çalışmış ve böylece suyun aktığı yerlerdeki devletler (aşağı kıyıdaş devletler) ile aralarında bazı sorunlar oluşmaya başlamıştır.¹⁵ Örneğin 2000-2001 yıllarında Özbekistan, Seyhun Nehri'nde Kırgızistan'a ait olan bir barajın ele geçirilmesi senaryosunun olduğu bir tatbikat gerçekleştirmiş; Kırgızistan da buna karşılık sınıra askeri birlikler yerleştirmiştir.¹⁶ Yukarı kıyıdaş devlet olan Tacikistan ile aşağı kıyıdaş devletler arasında da bazı gerilimler yaşanmış ve nehrin akışının kesilmesi veya habersiz şekilde yoğun akışa izin verilmesiyle sele sebebiyet vermek gibi hadiseler yaşanmıştır.¹⁷ Yine havza üzerinde bulunan devletler, yeni yapılar inşa ederek havzadaki suyu kendi bölgelerinde tutabilmenin planlarını da yapmışlardır. Bu aşamada havza devletleri iç işlerine karışma yasağı ve mutlak egemenlik ilkelerine dayanarak kendi ülke sınırları içinde kalan suyun kullanımını hususundaki kararlarını diğer devletlerdeki etkilerinden bağımsız olarak vermek istemişlerdir.

Bu sebeplere ek olarak dünya genelinde etkili olan küresel ısınma havzada da etkili olmuş ve 1970'li ve 1980'li yıllarda bölgede kuraklık

13 "General Information about the Aral Sea", <https://kazaral.org/about-aral/>, E.T. 17.02.2026.

14 **Pring/Angel**, para. 9.

15 Dinara **Ziganshina**, Promoting Transboundary Water Security in the Aral Sea Basin through International Law, Brill Nijhoff, Leiden 2014, s. 64.

16 **Pring/Angel**, para. 12.

17 **Pring/Angel**, para. 12.

yaşanmıştır.¹⁸ Kurak dönemler, hem diğer etkenlerle birlikte göldeki su miktarını azaltmakta hem de gölün çevresindeki çöllerde yaşanan toz fırtınaları sonucunda göldeki tuzluluk oranının artmasına neden olmaktadır.¹⁹ Göldeki tuzluluk oranının artmasıyla da gölde bulunan su içilemez hale gelmiş ve gölde bulunan birçok balık türünün de nesli tükenmiştir.²⁰

Sonuçta çeşitli sebeplerle göldeki su miktarı gitgide azalmış ve kuruyan alanların artmasıyla 1987 yılında göl ikiye bölünmüştür. Günümüzde 45.000 km² alan çöle dönmüş durumdadır ve kuruyan alanlarda ortaya çıkan çöl Aralkum Çölü olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca gölün kurumasıyla birlikte bölgenin iklimi de değişikliğe uğramaktadır ve göl çevresinin iklimi daha sert bir iklime evrilmektedir.²¹ Aynı zamanda gölün kuruması, başta balıkçılık olmak üzere birçok iş kolunun da sona ermesine yol açmıştır. Son olarak, gölün kuruması bölgede yaşayan insanların (özellikle gölün güneyinde yaşayan Karakalpak Türkleri'nin²²) toz fırtınalarından kaynaklı olarak gırtlak kanseri ve astım hastalıklarına maruz kalmasına yol açmıştır.²³

II. ULUSLARARASI SU HUKUKUNDA SINIR AŞAN SULAR

Uluslararası toplumda nehirler, göller ve yer altı suları gibi içme suyu kaynakları tarihin ilk zamanlarından beri birçok mücadeleye sebep olmuştur. Özellikle farklı devletlerin ülkeleri üzerinde bulunan sularda daha yoğun mücadeleler yaşanmış ve zaman geçtikçe bu mücadeleler hukuk alanına da sirayet etmiştir. Böylece devletler arasında su kaynaklarının paylaşımına dair uluslararası antlaşmalar akdedilmiştir. Bu antlaşmalar hukuki bir zemin oluşturmuş olsa da 1970 yılında Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu'nun 2669 sayılı kararıyla uluslararası su yolları hakkındaki kuralların kodifikasyonuna yönelik çalışmalar

18 **Ceyhan**, s. 93.

19 Güncel durumda gölün kuzey parçasında tuzluluk oranı 14 g/l, güney parçasında ise 170 g/l'dir. "General Information about the Aral Sea".

20 "General Information about the Aral Sea".

21 **Ziganshina**, "Central Asia: the Aral Sea Basin", s. 418.

22 Karakalpak Türkleri'nin bir kısmı Selçuklu Devleti'nin Anadolu'ya düzenlemiş olduğu akınlara katılmış olsa da birçoğu Aral Gölü kıyısında yaşamaya devam etmiştir. Bu nedenle de bölgedeki değişimler Karakalpak Türkleri için ayrı bir öneme sahiptir. Bölgede hali hazırda Özbekistan'a bağlı şekilde Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti de bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Ahmet Taşağıl**, "Karakalpaklar", TDV İslâm Ansiklopedisi (2001), <https://islamansiklopedisi.org.tr/karakalpaklar>, E.T. 17.02.2026.

23 "Aral Sea | Description, History, Demise, & Facts".

BM bünyesinde başlamıştır.²⁴ Bu çalışmalar sonucunda da 1997 Sözleşmesi imzaya açılmış ve 2014 yılında sözleşme yürürlüğe girmiştir.²⁵ Sözleşmenin bütünüyle uluslararası teamül hukukunu yansıttığı söylenemeyecekse²⁶ de içerdiği bazı ilkelerin uluslararası teamül kurallarının kodifikasyonu olduğu yönünde genel bir kabul vardır.²⁷ Bu gerekçeyle uluslararası su hukukuna dair kavramları açıklayıcı biçimde ortaya koyan 1997 Sözleşmesi, çalışmamızda temel kaynak olarak benimsenmiştir.

Buna göre, 1997 Sözleşmesi su yolunu “fiziksel ilişkileri nedeniyle bölünmez bir bütün oluşturan ve normal şartlar altında ortak bir son noktaya akan yüzey suları ve yeraltı suları sistemi” olarak tanımlamaktadır.²⁸ Uluslararası su yolunu²⁹ ise “parçaları farklı devletlerde bulunan bir su yolu” şeklinde tanımlamıştır.³⁰ Tanımlardan anlaşılacağı üzere Seyhun ve Ceyhun Nehirleri ile havzada bulunan diğer yüzey suları ve yer altı suları, sınır aşan sular kapsamına girmektedir ve bu nedenle bu sulara ilişkin ilkelere tabidirler. Bu ilkelerin incelenmesi hususundan önce ise ilkelerin doğuşunun daha iyi anlaşılması amacıyla

24 Stephen McCaffrey, “The 1997 UN Convention: Compatibility and Complementarity”, The UNECE Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes: Its Contribution to International Water Cooperation, Editörler, Attila Tanzi vd., Brill Nijhoff, Boston 2015, s. 52.

25 Buradan sonra 1997 Sözleşmesi olarak anılacaktır. 1997 Sözleşmesi’ne Aral Gölü havzası devletlerinden Kazakistan ve Özbekistan taraftır. “Convention on the Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses”, 21 Mayıs 1997, 36 ILM 700, https://treaties.un.org/doc/Treaties/1998/09/19980925%2006-30%20PM/Ch_X_XVII_12p.pdf, E.T. 02.04.2026.

26 Bu minvalde bkz. Anıl Çamyamaç, “1997 Tarihli ‘Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Seyrüsefer-Dışı Kullanım Hukukuna İlişkin Sözleşme’nin Yürürlüğe Girişine Dair Kısa Bir Değerlendirme”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 16, S. 2, 2014, s. 21 vd..

27 Stephen McCaffrey, The Law of International Watercourses, Oxford University Press, Oxford 2019, s. 422.

28 1997 Sözleşmesi, m. 2(a).

29 İngilizce’de ‘international watercourses’ olarak kullanılan bu kavram Türkçe’ye ‘uluslararası su yolu’ olarak da çevrilebilecektir. Yine de çalışmamızın genelinde İngilizce karşılığı ‘transboundary waters’ olan ‘sınır aşan sular’ kavramı tercih edilmiştir. Bu iki kavrama yönelik değerlendirmeler için bkz. Özlem Yücel, Sınırşan Suların Milletlerarası Hukuktaki Durumu, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 1998, s. 29 vd.; Münevver Aktaş Acabey, Sınırşan Sular: Hukuki Rejim Dicle-Fırat ve Türkiye’nin Diğer Sınırşan Suları Ulaşım Dışı Kullanımının Hukuki Rejimi, Beta Yayınları, İstanbul 2006, s. 62 vd..

30 1997 Sözleşmesi m. 2(b).

sınır aşan sulardan yararlanmaya dair bazı doktrinlerin aktarılmasında fayda görmekteyiz.

A. Sınır Aşan Sulardan Yararlanmaya Dair Bazı Yaklaşımlar

Zaman içinde uluslararası su hukukunda sınır aşan sulardan yararlanmaya dair farklı doktrinler üretilmiş ve devletlerin de bu doktrinlere yaklaşan uygulamaları veya söylemleri olmuştur. Bu çalışmada, aşırı olarak nitelendirilen iki doktrin ile hakim görüş olarak kabul edilen bir doktrin diğer doktrinlere nazaran daha detaylı aktarılmıştır. Aktarılacak olan bu görüşler dışında tarihsel hakları ön planda tutan ön kullanım doktrini, bir kıyıdaş devletin sudan yararlanmak için diğer kıyıdaş devletlerden rıza alması gerektiği yönünde paylaşılmış doğal kaynaklar doktrini,³¹ aşağı kıyıdaş devletlere asgari bir miktarda suyun akışının garanti edilmesi yönünde minimum akış doktrini³² ve kıyıdaş devletlerin ortak bir mekanizma eliyle suyun yönetimini sağlaması gerektiği yönünde ortak yönetim doktrini³³ de bulunmaktadır.

1. Mutlak Egemenlik Yaklaşımı

Mutlak egemenlik yaklaşımı, sınır aşan suyun bulunduğu bir havzadaki devletin havzada bulunan diğer devletleri dikkate almadan kendi ülkesinde bulunan sulardan serbestçe faydalanabileceği yönünde bir görüştür. *Harmon* Doktrini olarak da adlandırılan bu görüş 1895 yılında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) topraklarından doğup Meksika'ya geçen Rio Grande Nehri'nin sularının ABD'li çiftçiler tarafından tarımda kullanılması sonrasında Meksika'nın ABD'den zararlarının tazminini istemesi ile ABD Başsavcısı *Judson Harmon* tarafından ileri sürülmüştür. *Harmon*'a göre bir devletin kendi ülkesindeki sınır aşan sulardan dilediğince faydalanmasını engelleyen bir uluslararası hukuk kuralı yoktur ve ABD ilgili nehir üzerinde mutlak egemenliğe sahiptir.³⁴

Fakat bu teori, ilgili olay kapsamında da çok uzun bir süre ileri sürülmemiş ve 1906 yılında ABD ve Meksika arasında nehrin kullanımı

31 **Yücel**, s. 125.

32 Bkz. Bilal Erdem **Denk**, “Uluslararası Akarsulardan Yararlanmada Minimum Akış Doktrini”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, C. 4, S. 16, 2008.

33 **Yücel**, s. 135.

34 Yücel **Acer**/İbrahim **Kaya**, *Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı*, Seçkin Yayınları, Ankara 2024, s. 448-9; Melda **Sur**, *Uluslararası Hukukun Genel Esasları*, Beta Yayınları, İstanbul 2022, s. 150; **Aktaş Acabey**, s. 100.

için bir antlaşma yapılmıştır.³⁵ Nitekim ilgili doktrinin kabulünün özellikle sınır aşan suyun kaynağından uzakta olan devletler, yani aşağı kıyıdaş devletler için olumsuz anlamda etki göstereceği açıktır. Aşağı kıyıdaş devletlerin, yukarı kıyıdaş devletin veya devletlerin sınır aşan suyu kullanımına bağlı olarak sınır aşan sudan faydalanma oranı önemli ölçüde azalabilecektir. Bunlara ek olarak, Yücel'e göre bu görüşün sunulduğu yıllarda dahi sınır aşan suların faydalanma hakkını sınırlayan uluslararası teamül kuralları bulunmaktadır.³⁶ Bu nedenle 1895 tarihinde dahi aksini öngören bir uluslararası hukuk kuralı olmamasından hareketle devletlerin sınır aşan sular üzerinde tam egemenliği olduğu iddiası tutarsız görünmektedir.

2. Doğal Durumun Bütünlüğü Yaklaşımı

Doğal durumun bütünlüğü yaklaşımı ise mutlak egemenlik doktrinin aksine aşağı kıyıdaş devletlerin lehine bir görüştür. Bu görüşe göre, sınır aşan suyun kaynağına yakın olan devletler, yani yukarı kıyıdaş devletler, sınır aşan suyun aşağı kıyıdaş devletlere doğal akışını etkileyecek hiçbir şey yapmamalıdır.³⁷ Yaklaşım, aşağı kıyıdaş devletlerden sınır aşan suyun kendi ülkesinde bir denize veya göle döküldüğü devletin sınır aşan suların kalitesi ve miktarı üzerinde tam yetkili olduğunu ve bu nedenle de yukarı kıyıdaş devletin suyun akışını değiştiremeyeceğini veya suyu etkileyecek olumsuz davranışlarda bulunamayacağını belirtmektedir.³⁸

Doğal durumun bütünlüğü yaklaşımı, 1957 yılında İspanya ve Fransa arasında, Lanoux Gölü'ne gelen suyu Fransa'nın saptırması projesinden doğan uyuşmazlıkta, projeye karşı çıkan İspanya tarafından ileri sürülmüştür. Buna göre, suyun saptırılması havzadaki doğal durumu değiştirecek ve suyun kontrolü Fransa kontrolüne geçmiş olacaktır. Uyuşmazlığa ilişkin tahkim kararında ise İspanya'nın iddiaları, kötü niyetle davranılacağı varsayımında bulunulamayacağından hareketle reddedilmiştir.³⁹

35 Yusuf Ali **Mohammed**, *The Transboundary Watercourse Management under International Law: The Comparative Cases of Tigris-Euphrates and Nile River Basin*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi SBE, 2021, s. 8.

36 **Yücel**, s. 116.

37 **McCaffrey**, *The Law of International Watercourses*, s. 116.

38 **Yücel**, s. 119-20.

39 *Lake Lanoux Arbitration (Fransa v. İspanya) (1957) 12 RIAA 281; 24 ILR 101 (Hakem Mahkemesi, 16 Kasım 1957); kararın özeti için bkz. Ayşe Nur **Tütüncü**, "Lanoux Gölü Hakem Mahkemesi Kararı: Hukukun Kodlaştırılmasında Örnek Olay Olarak Etkisi ve Kararın Özeti", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 56, S. 1-4, 1998.*

Öğretide kabul görmediği söylenebilecek bu görüşün de yukarı kıyıdaş devletlerin sınır aşan sular üzerindeki haklarını çok fazla sınırladığı açıktır. Öyle ki yaklaşımın kabulü halinde, yukarı kıyıdaş devletin suyun akış hızını etkileyeceğinden dolayı sınır aşan su üzerinde bir baraj inşa etmesi bile mümkün olmayacaktır.⁴⁰

3. Sınırlı Egemenlik Yaklaşımı

Günümüzde daha çok kabul gören⁴¹ bu görüşe göre ülkesinden sınır aşan su geçen devletler, bu kaynak üzerinde sınırsız haklara sahip değildir ve uluslararası hukukun getirmiş olduğu bazı sınırlara uygun olarak sınır aşan sudan faydalanmalıdır.⁴² Bu görüşe göre egemenlik, devletlere diğer devletlerle ilişkilerinde uymaları gereken bazı yükümlükleri de beraberinde getirmektedir.⁴³ Bu yükümlülükler ise uluslararası teamül hukukundan, uluslararası antlaşmalardan ve hukukun genel ilkelerinden doğabilecektir ki bir devletin uluslararası hukuktaki yükümlülüklerine aykırı fiilleri ilgili devletin sorumluluğunu da doğurabilecektir. Her ne kadar devletin sorumluluğuna ilişkin olarak çoğunlukla uluslararası hukuka aykırı fiil, zarar, illiyet bağı ve kusur kavramları birer şart olarak sayılsa da özellikle çevre sorunları bağlamında sıkça karşılaşılan objektif (kusursuz) sorumluluk anlayışı, devletin kusuru olup olmadığına bakmaksızın yalnızca bahse konu hukuka aykırı tasarrufun devlete atfedilebilir olmasını şart olarak aramaktadır.⁴⁴ Buna göre de örneğin, uluslararası teamül hukukuna göre bir kıyıdaş devletin diğer devletlere zarar verecek şekilde sınır aşan suyu kullanmaması gerekmekte ve aksi halde ilgili devlet kusursuz sorumluluk çerçevesinde dahi sorumlu olabilmektedir.⁴⁵

Uygulamada devletlerin aralarındaki antlaşmalar ile miktar yönünden veya coğrafya yönünden sınırlandırmalar ile de paylaşımına giriştikleri

40 **McCaffrey**, *The Law of International Watercourses*, s. 117.

41 Günümüzde kabul gören görüşün adilane paylaşım doktrini olduğu da belirtilmektedir. Fakat, hakça ve makul paylaşımın bir uluslararası teamül kuralı olmasından hareketle sınırlı egemenlik doktrini içinde değerlendirilebileceğini düşünmekteyiz. **Aktaş Acabey**, s. 122.

42 **Yücel**, s. 126.

43 **McCaffrey**, *The Law of International Watercourses*, s. 126.

44 **Acer/Kaya**, s. 448-9; Melda **Sur**, *Uluslararası Hukukun Genel Esasları*, Beta Yayınları, İstanbul 2022, s. 281 vd; Hüseyin **Pazarıcı**, *Uluslararası Hukuk Dersleri 3*. Kitap, Turhan Kitabevi, Ankara 2016, s. 171-2; Malcolm **Shaw**, *International Law*, Cambridge University Press, Cambridge 2021, s. 677 vd.

45 **Yücel**, s. 127.

görülmektedir.⁴⁶ Örneğin, Türkiye ile SSCB arasında yapılan 8 Ocak 1927 tarihli Hudut Teşkil Eyleyen Nehir, Çay ve Dere Sularından İstifadeye Dair Antlaşma'da taraflar sulardan yarı yarıya faydalanma noktasında anlaşmışlardır.⁴⁷ Coğrafi sınırlandırmaya dair örnek de Pasvik Nehri'nin bir antlaşma ile üçe ayrılması ve orta bölümden Norveç'in diğer bölümlerden de SSCB'nin faydalanmasıdır.⁴⁸ Bu türden antlaşmalar dışında da devletlerin sınır aşan sulardan faydalanma haklarını sınırlayan uluslararası teamül kuralları bulunmaktadır. Sonraki bölümde bu kurallar ele alınmıştır.

B. Sınır Aşan Suların Kullanımına Dair Teamül Kuralları

Yukarıda ele alındığı üzere sınır aşan sularda kıyıdaş devletlerin sınırsız hakları olmadığı ve uluslararası hukuktan doğan yükümlülükleri olduğu kabul edilmektedir. Bu yükümlülükler devletlerin taraf oldukları uluslararası antlaşmalardan doğabileceği gibi bütün devletleri etkileyecek şekilde uluslararası teamül kurallarından da doğabilecektir. Sınır aşan suların kullanımına dair, BM tarafından hazırlanan ve 2014 yılında yürürlüğe giren 1997 Sözleşmesi'nde de yer alan hakça ve makul kullanım ile önemli zarara yol açmama ilkelerinin birer uluslararası teamül hukuku kuralı olduğu görüşü hâkimdir. Anılan ilkeler, ilgili sözleşme metni ile bağlantılı olarak incelenecektir.

1. Hakça ve Makul Kullanım İlkesi

Hakça ve makul kullanım ilkesi, sınır aşan suların kullanımına dair en temel ilkelerden biri olarak kabul edilmektedir. Sınırlı egemenlik yaklaşımının bir tezahürü olan bu ilke, kıyıdaş devletlerin su kaynağı üzerinde mutlak bir tasarruf yetkisine sahip olmadıklarını, aksine her bir devletin haklarının diğer kıyıdaşların haklarıyla dengelenmesi gerektiğini savunmaktadır.⁴⁹ Bu ilke, tarafların sudan matematiksel olarak eşit miktarda faydalanmasından ziyade, her devletin çeşitli ihtiyaçları doğrultusunda “*adil ve ölçülü*” bir paylaşımına gitmesini öngörmektedir.⁵⁰

46 Mesut Hakkı **Çaşın**, Modern Uluslararası Hukukun Temel Esasları, Yeditepe Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2019, s. 910.

47 Türkiye Cumhuriyeti ile Sosyalist Şuralar Cumhuriyeti İttihadı Hududlarını Teşkil Eyleyen Nehir, Çay ve Dere Sularından İstifadeye Dair Mukavele ile Serdarabat Barajının İnşasına Dair Müzyeyel Protokol, Resmi Gazete, 1 Ağustos 1928, s. 649.

48 Agreement Between Norway and The Union of Soviet Socialist Republics on The Utilization of Water Power on the Pasvik (Paatso) River, 18 Aralık 1957, 312 UNTS 257.

49 **Acer/Kaya**, s. 150.

50 Ahmet **Güneş**, Çevre Hukuku, On İki Levha Yayınları, İstanbul 2015, s. 372-3.

Bu kapsamda, 1997 Sözleşmesi de ilkeye yer vererek devletlerin uyması gereken asgari standartları netleştirmiştir. Sözleşmenin 5. maddesinde ilkenin kapsamı şu şekilde belirlenmiştir:

“Su yolu devletleri, kendi topraklarında uluslararası bir su yolunu hakkaniyete uygun ve makul bir şekilde kullanacaklardır. Özellikle, bir uluslararası su yolu, su yolu devletleri tarafından, su yolunun yeterli şekilde korunmasıyla tutarlı olarak, ilgili su yolu devletlerinin menfaatleri dikkate alınarak, en uygun ve sürdürülebilir kullanımı ve bundan elde edilen faydaları elde etmek amacıyla kullanılacak ve geliştirilecektir.

Su yolu devletleri, uluslararası bir su yolunun kullanımı, geliştirilmesi ve korunmasına adil ve makul bir şekilde katılacaklardır. Bu katılım, hem su yolundan yararlanma hakkını hem de işbu Sözleşme’de belirtildiği üzere su yolunun korunması ve geliştirilmesi için iş birliği yapma yükümlülüğünü içerir.”

şeklinde. Böylece ilgili kural esasen, “mümkün olduğunca fazla fayda elde etme ve az zarar verme” ilkesi üzerine kurulmuştur.⁵¹ Ek olarak kıyıdaş devletler sınır aşan suyun korunması ve geliştirilmesi hususunda da yükümlülük altındadır. Kuralın hakkın kötüye kullanılması yasağı, devletler arasındaki irtifak hakları ve iyi komşuluk ilkelerinden kaynaklandığı görülmektedir.⁵²

Uluslararası Adalet Divanı (UAD) da *Gabcikovo-Nagymaros* Davası’nda bu ilkeye yer vermiştir. UAD bahsi geçen davada Macaristan’ın temel bir hak olarak değerlendirdiği hakça ve makul kullanım hakkından değil, Tuna Nehri’nde inşa edilecek baraj projesinden çekildiğine karar vermiştir.⁵³ Böylece hakça ve makul kullanım ilkesinin teamül hukukunun bir parçası olduğu UAD tarafından da teyit edilmiştir.

Üzerinde durduğumuz kuralda geçen hakça kullanım⁵⁴ ifadesi ile tarafların sudan eşit miktarda faydalanması kastedilmemekte olup sınır aşan suyun kullanımında kıyıdaş devletlerin hak eşitliğine sahip olduğu kastedilmektedir.⁵⁵ Nitekim 1997 Sözleşmesi’nin 10. maddesi, “*Aksine bir*

51 Kenan **Dülger**, “Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanılan Uluslararası Suyollarının Hakça ve Makul Kullanımı ve Türkiye’nin Sınır Aşan Suları”, TAAD, C. 6, S. 23, 2015, s. 33.

52 Martin **Stoll**, *Das Völkerrechtliche Prinzip Der Angemessenen Nutzung Internationaler Binnengewässer*, Heidelberg, 1979, s. 138 akt. **Aktaş Acabey**, s. 144.

53 ICJ, *Case concerning the Gabcikovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia)*, 25 Eylül 1997 Tarihli Hüküm, ICJ Reports, 1997, para. 78.

54 Bu kavram sözleşmenin İngilizce metninde ‘*equitable*’ kelimesi ile ifade edildiğinden eşitlik ile ilgili bir soru işaretini oluşturmaktadır.

55 **Dülger**, s. 33.

anlaşma veya teamül bulunmaması halinde, uluslararası bir su yolunun herhangi bir kullanımı diğer kullanımlar üzerinde doğal bir önceliğe sahip değildir.” diyerek bu durumu vurgulamıştır.

Adilane kullanıma dair şartlar belirlenirken de ilgili tüm etkenler göz önünde bulundurulmalıdır. 1997 Sözleşmesi'nin 6. maddesine göre sınırlı olmamak kaydıyla bu etkenler,

“...a) Coğrafi, hidrografik, hidrolojik, iklimsel, ekolojik ve doğal nitelikteki diğer faktörler; b) İlgili su yolu devletlerinin sosyal ve ekonomik ihtiyaçlar; c) Her bir su yolu devletinde su yoluna bağımlı nüfus; d) Bir su yolu devletindeki su yollarının kullanımının veya kullanımlarının diğer su yolu devletleri üzerindeki etkileri; e) Su yolunun mevcut ve muhtemel kullanımları; f) Su yolunun su kaynaklarının korunması, geliştirilmesi ve ekonomik kullanımı ve bu amaçla alınan önlemlerin maliyetleri; g) Planlanan veya mevcut olan bir kullanım ile karşılaştırılabilir olan alternatiflerin mevcudiyeti.”

olabilmektedir. Sözleşmede yer alan etkenler arasında bir hiyerarşi bulunmamaktadır⁵⁶ ve yine sözleşmede yer alan etkenlerden anlaşılacağı üzere, hakça ve makul paylaşımına dair bir değerlendirme yapılırken dikkate alınan etkenlerde zamanla değişiklikler yaşanabilmektedir. Örneğin, bir devletin nüfusu diğer devletlere oranla daha hızlı artabilmektedir veya havzanın bulunduğu bölgenin ikliminde değişiklikler yaşanabilmektedir. Bu nedenle, devletlerin tarihsel ve mevcut kullanım alışkanlıkları hakça ve makul kullanımın belirlenmesinde dikkate alınması gereken temel etkenlerden biri olsa da geçmiş kullanımlar, havzanın değişen şartları ve diğer kıyıdaşların güncel ihtiyaçları ışığında dinamik bir dengelemeye tabi tutulmalıdır. Nitekim hakça ve makul kullanımın sabit bir kural değil *“dinamik bir süreç”* olduğu belirtilmektedir.⁵⁷ Aral Gölü havzasında SSCB döneminden kalma yoğun sulama altyapısı da mevcut kullanım ile güncel ihtiyaçlar arasındaki gerilimin en tipik örneğini teşkil etmektedir.

2. Önemli Zarara Yol Açmama İlkesi

Sınır aşan suların kullanımında devletlerin egemenlik haklarını sınırlandıran bir diğer temel ilke önemli zarara yol açmama ilkesidir. Söz konusu ilke, mülkünü başkasına zarar vermeyecek şekilde kullan (*sic utere tuo ut alienum non laedas*) prensibinden doğan, devletlerin ülkeleri üzerindeki egemenliklerini kullanırken diğer devletlere zarar vermeme

56 Yücel, s. 122.

57 McCaffrey, The Law of International Watercourses, s. 465.

yükümlülüğüne dayanmaktadır.⁵⁸ Buna göre devletler, kendi ülkelerinde bulunan sınır aşan su kaynaklarından yararlanırken, diğer kıyıdaş devletlerin hak ve çıkarlarını gözetmek ve onlara zarar verebilecek eylemlerden kaçınmak zorundadırlar.⁵⁹ Aynı zamanda uluslararası teamül hukukunun genel kabul gören bir parçası olan ilke, devletlere zararı engellemek için gereken özeni gösterme yükümlülüğünü yüklemektedir.⁶⁰ 1997 Sözleşmesi de bu ilkeyi temel yapı taşlarından biri olarak kabul etmiş ve 7. maddesinde şu şekilde yer vermiştir:

“Su yolu devletleri, kendi topraklarındaki bir uluslararası su yolunu kullanırken, diğer su yolu devletlerine önemli bir zarara neden olunmasını önlemek için gerekli tüm tedbirleri alırlar.

Buna rağmen başka bir su yolu devletine önemli zarar verildiği takdirde, kullanımı önemli zarara neden olan devletler, bu tür bir kullanım konusunda anlaşma olmaması halinde, 5. ve 6. maddelerin hükümlerini göz önünde bulundurarak, etkilenen devletle istişare halinde, bu zararı ortadan kaldırmak veya hafifletmek ve uygun olduğu hallerde tazminat konusunu görüşmek için tüm uygun önlemleri alacaklardır.”

şeklinde düzenlenmiştir. Buna göre kıyıdaş devletlerden, sınır aşan su kaynaklarının kullanımında diğer devletlere zarar vermekten kaçınması beklenmektedir.

‘Önemli zarar’ kavramından bahsedebilmek için ise halk sağlığı, sanayi, mülkiyet, tarım veya çevre gibi alanlarda zararlı bir etkiye neden olunmalıdır.⁶¹ Bu nedenle önemli zarar ile kastedilenin objektif verilerle ölçülebilecek bir zarar olduğu belirtilmektedir.⁶² Örneğin zarar su miktarında azalma, kirlilik, balık göçünün engellenmiş olması, orman kaybı, sel, erozyon veya tuzlanma şekillerinde karşımıza çıkabilmektedir.⁶³ Yine de bir zararın önemli olup olmadığı önceden kesin

58 Ali Kerem **Kayhan**, Uluslararası Hukukta Atmosferin Korunması ve Devletlerin Sorumluluğu, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 109 vd.

59 Sümeyra **Tekin**, Uluslararası Hukukta Sınırşan Akiferlere Dair Hukuki Rejim, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2022, s. 147.

60 Attila **Tanzi**/Alexandros **Kolliopoulos**, “The No-Harm Rule”, The UNECE Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes, Editörler, Attila Tanzi/Owen McIntyre/Alexandros Kolliopoulos/Alistair Rieu-Clarke/Rémy Kinna, Brill, 2015, s. 133.

61 **United Nations**, Year Book of International Law Commission Vol. 2, Part 2, 1988, s. 36.

62 Sevda **Keskin**, “Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımı Hukukunda Önemli Zarar Vermeye Yükümlülüğü”, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, C. 25, S. 2, 2019, s. 1017.

63 **McCaffrey**, The Law of International Watercourses, s. 470.

olarak söylenemeyecektir ve somut olaydaki verilere göre yorum yapılmalıdır.

Önemli zarara yol açmama ilkesi ile hakça ve makul kullanım ilkesi arasındaki ilişki de doktrinde bir tartışma konusunu oluşturmuştur. Bazı görüşler bu iki ilkenin arasında hiyerarşik bir ilişki olduğunu ve özellikle yukarı kıyıdaş devletlerin hakça kullanım hakkının, aşağı kıyıdaş devletlerin zarar görmeme hakkıyla çatıştığını savunsa da⁶⁴ bu konudaki genel kabul iki ilkenin birbirini tamamlayıcı şekilde yorumlanması gerektiği yönündedir. Bu bağlamda, bir kullanımın hakça ve makul olup olmadığına karar verilirken, diğer kıyıdaşlara verilen zararın boyutu en önemli kriterlerden biri olarak kabul edilmektedir.⁶⁵ Bu nedenle kıyıdaş devletler, hakça ve makul kullanıma dair bir belirleme yaparken önemli zarara yol açmamak için de azami özeni göstermekle yükümlüdürler.⁶⁶

Uluslararası su hukukunun bu iki temel ilkesi arasındaki gerilim, Aral Gölü havzasında somut bir tezahür bulmaktadır. Havzanın yukarı kıyıdaş devletleri olan Tacikistan ve Kırgızistan'ın kış aylarında hidroelektrik enerji üretimine öncelik vermesi; aşağı kıyıdaş konumundaki Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın ise yaz aylarında özellikle pamuk tarımı için yoğun su ihtiyacı duyması, 1997 Sözleşmesi'nin 6. maddesinde düzenlenen 'sosyal ve ekonomik ihtiyaçlar' kriterinin tipik bir yansımasıdır. Mevsimsel talep uyumsuzluğundan kaynaklanan bu durum, kıyıdaş devletlerin çıkarlarını doğrudan karşı karşıya getirmekle kalmayıp, havzanın ve Aral Gölü'nün ekolojik geleceğini de ciddi şekilde tehdit etmektedir. Bu noktada hakça ve makul kullanım ilkesi, kullanımın meşruiyetini salt ekonomik getiriyle değil; kaynağın sürdürülebilirliği ve ekosistemin korunması şartıyla ilişkilendirmektedir.⁶⁷ Dolayısıyla, temel insan ihtiyaçlarını veya ekosistem bütünlüğünü tehlikeye atan kullanımlar, başka bir deyişle önemli zarara yol açan kullanımlar, özü itibarıyla hakkaniyete aykırı ve makul olmayan eylemler olarak yorumlanacaktır.⁶⁸ Sonuç olarak, Aral Gölü tecrübesinin de gösterdiği

64 Bu konudaki görüş ayrılıkları için bkz. **Tekin**, s. 149 vd.

65 **McCaffrey**, *The Law of International Watercourses*, s. 469.

66 **Keskin**, s. 1019.

67 Alistair **Rieu-Clarke**, "The Sustainability Principle," *The UNECE Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes*, Editörler, Attila Tanzi/Owen McIntyre/Alexandros Kolliopoulos/Alistair Rieu-Clarke/Rémy Kinna, Brill Nijhoff, Boston 2015.

68 Owen **McIntyre**/Mara **Tignino**, "Reconciling the UNWC with Recent Developments", *The UN Watercourses Convention in Force Strengthening*

üzere; bir devletin ekonomik kalkınma hamleleri diğer kıyıdaşların yaşamsal ve çevresel güvenliğini tehlikeye atıyorsa, bu durum uluslararası hukukun hakça paylaşım standartlarıyla bağdaşmamaktadır.

III. ARAL GÖLÜ'NÜN KURTARILMASINA YÖNELİK BÖLGESEL ANTLAŞMALAR

A. Uluslararası Antlaşmalar

SSCB döneminde de Aral Gölü havzasını ilgilendiren ve halefiyet kuralları nedeniyle havza devletlerini bağlayıcı niteliğe sahip olan⁶⁹ bazı uluslararası antlaşmalar⁷⁰ akdedilmiş olsa da bu antlaşmalar doğrudan Aral Gölü'nü kurtarmayı hedeflemediğinden, çalışmamızda SSCB'nin dağılması sonrasında bağımsızlığını ilan eden havza devletlerinin taraf olduğu ve doğrudan Aral Gölü'nü kurtarmayı hedefleyen antlaşmalara değinilmiştir. Ele alınacak olan antlaşmaların ortaya çıkmasında, özellikle gölün kurumasından daha çok etkilenen Kazakistan öncü bir rol üstlenmiştir.

1. 1992 Almatı Anlaşması

18 Şubat 1992'de, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın taraf olduğu 'Devletlerarası Kaynaklardan Gelen Su Kaynaklarının Kullanımı ve Korunmasına İlişkin Ortak Yönetim Alanında İşbirliğine Dair Anlaşma (Almatı Anlaşması)' imzalanmış ve

International Law for Transboundary Water Management, Editörler, Flavia Rocha Loures/Alistair Rieu-Clarke, Routledge, New York 2013, s. 299; Alistair Rieu-Clarke, "International Fresh Water Law", Routledge Handbook of International Environmental Law, Editörler, Erika Techera/Jade Lindley/Karen N. Scott/Anastasia Telesetsky, Routledge, New York 2012, s. 137 vd.

69 Pazarıcı, 28 vd.

70 Ceyhun Nehri ve kollarının sularının paylaşımına dair bir rejim belirleyen 1946 tarihli Sovyetler Birliği ile Afganistan Arasında Sınır Anlaşması, sınır sularında suyun akış yönünün değiştirilmemesi, kirliliğin önlenmesi vb. maddeler içeren 1958 tarihli Sovyetler Birliği ile Afganistan Arasında Devlet Sınır Rejimi Hakkında Antlaşma, nehir sularının ortak kullanımını teşvik eden 1958 tarihli Sovyetler Birliği ile Afganistan Arasında Ceyhun Nehri'nin Sınır Kesimindeki Su Kaynaklarının Entegre Kullanımına İlişkin Ortak Çalışmaların Yürütülmesine Dair Protokol, su kaynaklarının planlanması ve yönetimi konusunda Afganistan ile Sovyetler Birliği arasındaki genel iş birliği öngören 1968 tarihli Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması ile 1978 tarihli Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması bu uluslararası antlaşmalara örnektir. Ziganshina, Promoting Transboundary Water Security in the Aral Sea Basin through International Law, s. 74.

yürürlüğe girmiştir.⁷¹ Almatı Anlaşması halen havzadaki su paylaşımı ve yönetimine dair temel belge olma özelliğini korumaktadır.⁷² Bununla birlikte anlaşma esasen SSCB Arazi Islahı ve Su Yönetimi Bakanlığı tarafından Seyhun ve Ceyhun Nehirlerinin kullanımına ilişkin hazırlanan planların devamı mahiyetindedir.⁷³ Bu planlar, ülkelerdeki sulanan arazilerin hacmine, devletlerin tarihsel su kullanımına ve kuraklığa karşı tahmini su kullanım değerlerine dair veriler ile hesaplanmıştır.⁷⁴ Planların devletlerin güncel siyasi ve sosyo-ekonomik durumlarını göz ardı etmiş olması anlaşmaya dair görüşmelerde tartışma konusu olmuştur.⁷⁵ Bahse konu durum ise hakça ve makul kullanım ilkesinin değişen faktörlerin göz önünde bulundurulmasını gerektiren dinamik yapısıyla çelişmektedir.

Anlaşmanın ‘Giriş’ bölümünde, su kaynaklarının yönetimindeki koordine ihtiyacına, su kaynaklarının kullanımı ve korunmasındaki eşit hak ve sorumluluklara, karşılıklı çıkar bağımlılığına, su kaynaklarının azalmasının neden olduğu olumsuzluklara dikkat çekilmiş ve sınır aşan suların paylaşımında yerleşik ilkelere ve var olan düzenleyici belgelere dayanılacağı belirtilmiştir.⁷⁶

Anlaşmanın 3. maddesiyle taraflar, “...kendi topraklarında diğer akit Tarafların çıkarlarını etkileyebilecek ve onlara zarar verebilecek, mutabık kalınan su tahliye miktarlarından sapılmasına ve su kaynaklarının kirlenmesine yol açabilecek eylemlerden...” kaçınmayı taahhüt etmişlerdir. Fakat ilgili madde önemli, kayda değer, esaslı veya

71 Agreement between the Republic of Kazakhstan, the Kyrgyz Republic, the Republic of Tajikistan, Turkmenistan, and the Republic of Uzbekistan on Cooperation in the Field of Joint Management of the Use and Conservation of Water Resources of Interstate Sources, 18 Şubat 1992, Almatı, <https://faolex.fao.org/docs/pdf/mul-54529.pdf>, E.T. 17.02.2026.

72 **Ziganshina**, “Central Asia: the Aral Sea Basin”, s. 419.

73 Bu durum, sözleşmenin ‘Giriş’ bölümünde “devletlerarası kaynaklardan su kaynaklarının tahsisine ilişkin düzenleyici belgelere dayanılacağı” şeklinde ifade edilmiştir.

74 **Ziganshina**, “Central Asia: the Aral Sea Basin”, s. 419.

75 **Ziganshina**, Promoting Transboundary Water Security in the Aral Sea Basin through International Law, s. 91.

76 Var olan düzenleyici belgeler ile ilgili devletler hem halefiyet nedeniyle bağlı oldukları uluslararası antlaşmaları hem de SSCB döneminde yapılmış olan protokollerini kastetmektedirler. Bu protokoller ise 1984 tarihli Seyhun Nehri Havzası Kaynaklarının Cumhuriyetler Arası Su Paylaşımı İlkelerinin Onaylanmasına Dair 413 Sayılı Protokol ile 1987 tarihli Ceyhun Nehri Havzası Kaynaklarının Cumhuriyetler Arası Su Paylaşımı İlkelerinin Onaylanmasına Dair 556 Sayılı Protokol’dür. **Ziganshina**, Promoting Transboundary Water Security in the Aral Sea Basin through International Law, s. 72.

ciddi gibi bir kavram kullanmayı devletlere düşen zarar eşliğini belirlememiş olması yönünden eleştirilmektedir. Gerçekten de 1997 Sözleşmesi'nin aksine Almatı Anlaşması'nda zararın eşliğini belirleyen bir ibare bulunmamaktadır. Fakat bu eksikliğin, Anlaşma'nın başlığı ve bütünü göz önüne alındığında, büyük bir soruna yol açmayacağı yorumu da yapılabilecektir. Çünkü böyle bir değerlendirme yapıldığında maddenin zararlı olabilecek faaliyetlerin taraflar arasında bir koordinasyon ile idare edilmesini amaçladığı anlaşılmaktadır.⁷⁷

Anlaşmanın 4. maddesine göre *“Taraflar, Aral Denizi'nin kurumasından kaynaklanan çevre sorunlarını ele almak için birlikte çalışacak ve devletlerarası kaynaklardaki su içeriğini göz önünde bulundurarak her yıl için sıhhi su salım miktarlarını belirleyeceklerdir. Aşırı kurak yıllar olması halinde, ciddi su kıtlığı yaşayan bölgelere su temini için özel bir karar alınacaktır.”* Sözleşmenin bu maddesi de salım miktarının nasıl belirleneceğini netleştirmemesi nedeniyle, 3. maddeye benzer şekilde belirsizlik içermektedir. Giriş bölümünde var olan tüketimin adil düzenlenmesi ilkesi bu maddeye uygulanabilir olsa da adil düzenleme kavramı da oldukça soyut kalmaktadır.⁷⁸

Sözleşmenin getirdiği belki de en büyük yenilik, *“devletlerarası kaynaklardan elde edilen su kaynaklarının düzenlenmesi, rasyonel kullanımı ve korunmasına ilişkin konularla ilgilenmek üzere, üç ayda bir ve gerektiğinde Tarafların inisiyatifleriyle toplanmak üzere su kurumlarının başkanlarından oluşacak Devletlerarası Su Koordinasyon Komisyonu'nun eşitlik temelinde kurulmasına”* karar verilmiş olmasıdır.⁷⁹ Anlaşmanın 8. maddesine göre komisyon,

“Bölgedeki su politikasını belirlemek, tüm ekonomik dalların ihtiyaçlarını, su kaynaklarının entegre ve rasyonel kullanımını ve uzun vadeli bölgesel su tedarik programını ve uygulanması için önlemleri dikkate alarak ana yönlerini detaylandırmak;

- Her bir cumhuriyet ve bir bütün olarak bölge için yıllık su tüketim kotalarını, rezervuar işletme rejimleri için programları, gerçek akış olasılığına ve su-ekonomik duruma bağlı olarak revize edilmiş tahminlere göre düzeltmelerini hazırlamak ve onaylamak.”

konularında yetkilidir. Komisyonun yürütücü organları Seyhun ve Ceyhun Su Havzası Örgütleri'dir ve komisyon ile örgütlerin temel görevi, su salınım ve kullanım kotalarına uyulmasını sağlamak ve böylece Aral

77 **Ziganshina**, “Central Asia: the Aral Sea Basin”, s. 420-1.

78 **Ziganshina**, “Central Asia: the Aral Sea Basin”, s. 421.

79 Almatı Anlaşması, m. 7.

Gölü'nün su kalitesini iyileştirmektedir.⁸⁰ Anlaşma, komisyonun almış olduğu kararlara uyulmasını zorunlu kılsa da⁸¹ bu kararların ihlali halinde başvurulacak mekanizmaların kurulmasını ve detaylandırılmasını sonraya bırakmaktadır.⁸² Anlaşma, uyuşmazlıkların ortaya çıkması halinde, ulusal su ajanslarının başkanları tarafından çözüme kavuşturulacağını belirtmekle yetinmiştir.

Her ne kadar Almatı Anlaşması bölge devletlerinin attığı önemli ve ciddi ilk adımlardan olsa da çeşitli yönlerden de eleştirilmektedir. Bu eleştiriler özetle, tutarlı ve bütüncül bir su yönetimi içermemesi, belirlenen su kotalarına pratikte uyulmaması veya bunların güncellenmemesi, takas anlaşmalarının ve ödemelerin yerine getirilmemesi ya da gecikmesi ve gelecekteki altyapı planlarına ilişkin belirsizlikler taşımasıdır.⁸³

2. 1993 Kızılorda Anlaşması

Almatı Anlaşması'nın tarafları, 26 Mart 1993'te 'Aral Gölü Sorununun Çözümü ve Aral Gölü Bölgesinin, Çevresel Rehabilitasyonunun ve Sosyo-ekonomik Kalkınmasının Sağlanması İçin Ortak Eylemlere İlişkin Anlaşma (Kızılorda Anlaşması)'yı imzalamış ve anlaşma aynı tarihte yürürlüğe girmiştir.⁸⁴ Anlaşmanın 'Giriş' bölümünde Aral Gölü'nün kuruması ekolojik kriz olarak değerlendirilmiş, krizin bölge halkının sağlığı ve refahı ile bölge devletlerinin ekolojisi ve ekonomisi üzerindeki olumsuz etkiye değinilmiş, krizin çözülmesi için kaynakların bir araya getirilmesi gerekliliği vurgulanmış ve uluslararası su hukuku ilkelerini bağlılık teyit edilmiştir.

1. maddede suyun rasyonel kullanımı, artırılmamış suların salınımının azaltılması, Aral Gölü'nün seviyesinin korunabilmesi için gerekli su hacmi salınımının garanti edilmesi, nehir deltalarında kurumuş göl bölgelerinde yapay sürdürülebilir peyzaj alanlarının oluşturulması, belirli bir düzen oluşabilmesi için gerekli hukuki adımların atılması, Aral Gölü bölgesindeki içme suyu sorununa çözüm bulunması, Aral Gölü'ne ilave

80 Almatı Anlaşması, m. 10.

81 Almatı Anlaşması, m. 11.

82 Almatı Anlaşması, m. 12.

83 Jingshui **Huang**/Zakaria **Bashiri**/Markus **Disse**, "Climate-Informed Water Allocation in Central Asia: Leveraging Decision Support System", *Water*, C. 18, S. 2, 2026, s. 166.

84 Agreement on Joint Actions to Solve the Problem of the Aral Sea and the Aral Sea Region, Environmental Rehabilitation and Ensuring the Socio-economic Development of the Aral Region, 26 Mart 1993, Kızılorda, <https://faolex.fao.org/docs/pdf/mul67055.pdf>, E.T. 17.02.2026.

su kaynaklarının bulunması ve bunlara yönelik maddi, bilimsel, teknik çalışmaların kolaylaştırılması ortak görevler olarak belirlenmiştir.

2. maddede bir Devletlerarası Konsey oluşturulması, konseyin altında görev yapacak ve Taşkent'te bulunacak bir Yürütme Komitesi kurulması, Almatı Anlaşması'na uygun hareket edecek bir Su Koordinasyon Komisyonu kurulması ve sosyo-ekonomik gelişim özelinde de başka bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştır.

3. madde ile Rusya Federasyonu, Devletlerarası Konsey'e gözlemci olarak katılmaktadır ve Rusya Federasyonu su sorunlarına dair çalışmalara destek vermeyi taahhüt etmektedir.

4. maddeye göre anlaşmaya başka devletlerin de katılması mümkündür ve anlaşma için on yıl olarak belirlenen süre herhangi bir fesih bildiri olmadığında on yıl daha uzamış sayılacaktır.

Olumlu niyetlerine rağmen, anlaşmanın hükümleri, kesin olarak tanımlanmış yükümlülüklerden ziyade, daha ziyade öğüt verici terimlerle veya genel hedefler olarak ifade edilmiş görünmektedir. Gerçekten de beş maddeden oluşan anlaşma, daha çok hedeflerin açıklanması amacıyla hazırlanmış gibidir. Yine de anlaşmanın başlığı ve 'Giriş' bölümü de (özellikle uluslararası su hukuku ilkelerine bağlılık ifadesi) göz önüne alındığında taraf devletlere su kullanımı açısından sınırlamalar ve yükümlülükler getirildiği yorumu yapılmaktadır.⁸⁵

3. Uluslararası Aral Gölü'nü Kurtarma Fonu

Kızılorda Anlaşması'nın imzalandığı 23 Mart 1993 tarihinde ayrıca Devletlerarası Konsey'in almış olduğu kararla 'Uluslararası Aral Gölü'nü Kurtarma Fonu'⁸⁶ Tüzüğü⁸⁷ de imzalanmış ve böylece fonun kuruluşu sağlanmıştır. 29 Mayıs 1997 tarihinde ise 'Uluslararası Aral Gölü'nü Kurtarma Fonu'nun ve Kuruluşlarının Statüsü Hakkında Anlaşma'⁸⁸ imzalanmış ve böylece UAKF, bir uluslararası örgüt kimliği edinmiştir.⁸⁹

85 **Ziganshina**, "Central Asia: the Aral Sea Basin", s. 421.

86 Uluslararası Aral Gölü'nü Kurtarma Fonu (buradan sonra 'Fon' veya 'UAKF' olarak anılacaktır) bir uluslararası örgüt olsa da kurucu antlaşmaya sahip olması nedeniyle 'Uluslararası Antlaşmalar' başlığı altında ele alınmıştır. Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan örgüte üyedirler.

87 The Regulation of IFAS, 23 Mart 1993, Taşkent, http://cawater-info.net/library/eng/ifas_e_2.pdf, E.T. 17.02.2026.

88 The Agreement about the Status of IFAS and Its Organizations, 29 Mayıs 1997, Taşkent, <http://www.icwc-aral.uz/statute3.htm>, E.T. 17.02.2026. (Buradan sonra 'UAKF Anlaşması' olarak anılacaktır.)

89 UAKF Anlaşması, m. 2.

Fonun başkanlığı üç yılda bir dönüşümlü olarak tarafların devlet başkanları arasından seçilecektir ve fonun ilk başkanı Kazakistan devlet başkanı Nursultan Nazarbayev olarak seçilmiştir.⁹⁰ Başkanlığın altında ise devlet başkanları yardımcılarında müteşekkil bir Yönetim Kurulu⁹¹ ve devletlerin maliye bakanlarından oluşan bir Denetleme Komisyonu görev yapmaktadır. Yönetim Kurulu'na bağlı olarak da iki komisyon ve bir komite oluşturulmuştur. Komisyonlar, Devletlerarası Su Koordinasyon Komisyonu⁹² ve Devletlerarası Sürdürülebilir Gelişim Komisyonu⁹³ olarak isimlendirilmiştir.

Komite ise Yürütme Komitesi olarak isimlendirilmiştir ve taraf devletlerin her birinden ikişer üyeden oluşmaktadır. Komitenin başkanı, Fon Başkanlığı tarafından seçilmektedir. Komitenin temel görevleri, Devlet Başkanları Konseyi tarafından alınan kararların uygulanması, proje ve programların hayata geçirilmesi, şubeler arası koordinasyonun sağlanması, komisyonların faaliyetlerinin tanıtımı, üçüncü taraflarla iş birliğinin sağlanması, Yönetim Kurulu ve Devlet Başkanları Konseyi toplantılarının düzenlenmesi ve bu toplantılardaki belgelerin hazırlanmasıdır.⁹⁴

Sekreteryaya, Genel İlişkiler Bölümü ve Muhasebe Bölümü gibi yapılar da Yürütme Komitesi altında bulunmaktadır.⁹⁵ Fon'a ilişkin temel kararlar

90 "Establishment of the Fund", https://www.ifas.kz/en/page/establishment-of-the-fund_146#:~:text=Following%20the%20meeting%2C%20the%20parties,main%20objectives%20of%20this%20interstate, E.T. 17.02.2026.

91 Yönetim Kurulu son toplantısını 10 Ekim 2025 tarihinde Astana'da gerçekleştirmiştir. Toplantıda 2030 yılına kadar bölgesel programların hayata geçirilmesi için iş birliğinin artırılmasına ve bir sonraki toplantıda 26 Mart tarihinin Uluslararası Aral Gölü, Ceyhun ve Seyhun Nehirleri günü olarak ilan edilmesi önerisinin üzerinde durulmasına karar verilmiştir. "Meeting of the Board of the IFAS 2025", <https://ecifas.kz/en/news/sobytiya/zasedanie-pravleniya-mfsa-2025>, E.T. 17.02.2026.

92 Komisyonun yapısı Almatı Anlaşması bölümünde ele alınmıştır. Komisyon, su kaynaklarının kullanımı ve korunmasının ortak yönetimi alanında iş birliğini sağlamaktadır. "ICWC", <https://ecifas.kz/en/ob-mfsa/mezhgosudarstvennaya-koordinatsionnaya-vodohozaystvennaya-komissiya-mkvk>, E.T. 17.02.2026.

93 Her devletin üç temsilcinin bulunduğu komisyonun temel amacı, Aral bölgesinin sosyo-ekonomik kalkınması, nüfusun sosyal açıdan korunması çalışmalarının organizasyonu, bilimsel araştırmalar yapılması ve devletlerin çevre sorunları hakkındaki iş birliğinin geliştirilmesi amacıyla öneriler sunmaktır. "ICSD", <https://ecifas.kz/en/ob-mfsa/mezhgosudarstvennaya-komissiya-po-ustoychivomu-ravvitiyu-mkur>, E.T. 17.02.2026.

94 "Structure of the International Fund for Saving the Aral Sea", <https://aral.uz/en/structure/>, E.T. 17.02.2026.

95 "Organizational Structure of the Executive Committee of IFAS", <https://ecifas.kz/en/ik-mfsa/struktura-upravleniya-ik-mfsa>, E.T. 17.02.2026.

ise Devlet Başkanları Konseyi toplantılarında alınmaktadır. Devlet Başkanları Konseyi, “*bölgenin üretim güçlerini doğal kaynak potansiyeli ile uyumlu hale getirmek için politika*” geliştirmekte ve buna yönelik ilkeleri ve düzenleyici işlemleri belirlemektedir.⁹⁶

11 Aralık 2008 tarihinde, UAKF'nin BM Genel Kurulu'na gözlemci⁹⁷ olarak katılmasına onay verilmiştir.⁹⁸ 14 Mart 2018 tarihinde de BM Genel Kurul üyelerinin Fon ile olan iş birliğini geliştirmesi yönünde tavsiye karar alınmıştır.⁹⁹ Devlet Başkanları Konseyi'nin son toplantısı 15 Eylül 2023'te Duşanbe'de gerçekleştirilmiştir ve toplantıda örgütün başkanlığını devralan Kazakistan Devlet Başkanı Tokayev, Aral Gölü havzasını besleyen buzulların azaldığına ve kuraklık sonucunda beş milyon kişinin ülke içinde göç etmek zorunda kalabileceğine dikkat çekmiştir.¹⁰⁰

UAKF'ye bağlı olarak 1994 yılında Dünya Bankası, BM Kalkınma Programı, BM Çevre Programı, Avrupa Birliği ve çeşitli devletlerin desteğiyle Aral Gölü Havzası Programı (AGHP) kurulmuştur.¹⁰¹ Özellikle maddi yönden geniş destekler alan programın güncel olarak dördüncüsü hayata geçirilmektedir.¹⁰² Programlar ile su kaynaklarının ve su kalitesinin yönetiminde stratejiler belirlenmesi, baraj ve rezervuarlarda istikrar sağlanması, hidrometeorolojik servislerin, kanalizasyon ve çevresel bilgi

96 “International Fund for Saving the Aral Sea”, <http://www.icwc-aral.uz/ifas.htm>, E.T. 17.02.2026.

97 Gözlemcilik statüsü, bu statüyü edinen uluslararası hukuk kişisine, ilgili uluslararası örgütün kendilerini ilgilendiren faaliyetlerine katılma hakkı vermektedir. Bununla birlikte gözlemci statüsünde bulunanların örgütün alacağı kararlarda oy hakkı bulunmamaktadır. Süleyman Sırrı **Terzioğlu**/Bahadır Bumin **Özarlan**, Uluslararası Örgütler Hukuku, Adalet Yayınevi, Ankara 2016, s. 84-5.

98 **UN General Assembly**, Observer status for the International Fund for Saving the Aral Sea in the General Assembly, A/RES/63/133, 11 Aralık 2008.

99 **UN General Assembly**, Cooperation between the United Nations and the International Fund for Saving the Aral Sea, A/72/L.42, 14 Mart 2018.

100 Assel **Satubaldina**, “What’s behind Kazakhstan Charing Six International Organizations in 2024”, Kazinform (6 Şubat 2024), <https://en.inform.kz/news/whats-behind-kazakhstan-chairing-six-international-organizations-in-2024-1881db/>, E.T. 17.02.2026.

101 “The Aral Sea Basin Programs”, <https://kazara.org/en/ifas/asbp/>, E.T. 17.02.2026; Jenniver **Sehring**/Saghit **Ibatullin**, “Prolonging or resolving water conflicts in Central Asia? The International Fund for Saving the Aral Sea”, River Basin Organizations in Water Diplomacy, Editörler, Anoulak Kittikhoun/Susanne Schmeier, Routledge, Londra 2020, s. 229.

102 “ASBP-4”, <https://ecifas.kz/en/pbam/pbam-4>, E.T. 17.02.2026.

servislerinin kurulması ve temiz suya erişimin kolaylaştırılması amaçlanmaktadır.¹⁰³

UAKF'nin en somut başarısı ise Dünya Bankası ile koordineli olarak yürütülen ve 2005 yılında tamamlanan Kok-Aral Barajı projesidir. Bu sayede Kuzey Aral'da su seviyesi 42 metreye yükselmiş, tuzluluk oranı düşmüş ve balıkçılık faaliyetleri yeniden canlanarak yerel ekonomiye hayat vermiştir.¹⁰⁴ Fakat bu olumlu sonuca rağmen örgüt, Aral Gölü'nü bir bütün olarak kurtaramamış ve Güney Aral Gölü kurumaya devam etmiştir. Bu başarısızlığın en önemli nedeni olarak ise UAKF'nin su kotalarının ihlali durumunda başvurulacak etkili bir yaptırım mekanizmasından ve hukuki uyumsuzluk çözüm prosedüründen yoksun olması gösterilmektedir.¹⁰⁵ Böylece söz konusu eksiklik, alınan kararların uygulanmasını devletlerin siyasi iyi niyetine bırakmaktadır. Ayrıca örgütün su, enerji ve çevre sektörleri arasındaki koordinasyonunun zayıf olduğu, bütçesinin büyük oranda dış yardımlara bağımlı olduğu ve idari merkezlerin sürekli yer değiştirmesi nedeniyle kurumsal hafızanın ve teknik sürekliliğin oluşmadığı yönünde de eleştiriler yapılmaktadır.¹⁰⁶ Yine de UAKF bölge devletlerini Aral Gölü sorunu etrafında bir araya getiren tek ve en üst düzey platform olma özelliğini sürdürmektedir. Nitekim UAKF, bölge devletlerinin en gergin dönemlerde dahi sınır aşan sular konusunda teknik düzeyde diyalog kurabildiği yegâne mecra olmuştur ki örgüt bünyesinde gerçekleştirilen devlet başkanları zirveleri, bölgedeki iş birliğinin çerçevesini çizen belgelerin doğmasına zemin hazırlamıştır. Fakat, bu hususta da devletler kendilerini bağlayıcı antlaşmalar oluşturmaktansa niyet beyanı niteliğindeki esnek hukuk metinlerini tercih etmişlerdir. İlgili metinler aşağıda aktarılmaktadır.

B. Esnek Hukuk Metinleri

Uluslararası çevre hukuku bağlamında devletler, egemenlik haklarını doğrudan kısıtlayan bağlayıcı antlaşmalardan ziyade, daha esnek bir iş

103 "The Aral Sea Basin Programs", <https://kazanal.org/en/ifas/asbp/>, E.T. 17.02.2026.

104 **McCaffrey**, *The Law of International Watercourses*, s. 335; **NCA**, "Aral Sea Revival: A Testament to International Cooperation and Sustainable Restoration", <https://www.newscentralasia.net/2025/02/13/aral-sea-revival-a-testament-to-international-cooperation-and-sustainable-restoration/>, E.T. 10.04.2025.

105 **Sehring/Ibatullin**, s. 238; **Simon Marsden**, *Environmental Regimes in Asian Subregions: China and the Third Pole*, Edward Elgar, Cheltenham 2017, s. 121.

106 **Global Water Partnership**, *ToolBox: Institutional Setting of Water Institutions in Development, Enforcement and Implementation of Future Water Management Plans*, AEPRESS, Bratislava 2007, s. 41.

birliği zemini sunan deklarasyon, bildiri ve zirve kararları gibi esnek hukuk (*soft law*) araçlarını sıklıkla tercih etmektedirler ki bu tercihin temelinde, esnek hukukun devletlere henüz tam olarak hukuki bir taahhüt altına girmeye hazır olmadıkları hassas alanlarda ortak bir vizyon geliştirme ve niyet beyanında bulunma imkânı tanınmasının yattığı belirtilmektedir.¹⁰⁷ Aral Gölü havzasındaki devletler de sınır aşan suların yönetimi sürecinde bildiri ve deklarasyonlara başvurmuştur. Havza devletleri arasında ilişkilerin gerildiği dönemlerde dahi diyalogun sürmesine vesile olan bu metinlerin bir kısmı ve içerikleri ise özetle şöyledir:

- **1995 Nukus Deklarasyonu:** 20 Eylül 1995'te UAKF üyesi beş devletin devlet başkanları tarafından imzalanmış olan Nukus Deklarasyonu da esasen Almatı Anlaşması'ndaki temel hedeflerin yeniden onaylanmasından ibarettir. Bu hedefler arasında tarım ve ormancılık alanında daha dengeli ve bilimsel temellere dayanan bir sisteme geçiş, su kaynaklarının yönetiminde etkili yöntemler kullanılması ve bölge halkının yaşam standartlarında iyileştirme bulunmaktadır.¹⁰⁸
- **1999 Aşgabat Deklarasyonu:** Dünya Bankası ve Küresel Çevre Fonu desteğiyle başlatılan 'Su Kaynakları ve Çevre Kontrolü Projesi' sonrasında, 9 Nisan 1999 tarihinde yayımlanan deklarasyonda, su kaynaklarının ve çevrenin korunmasında kontrolün sağlanması, su ekosistemlerinin rehabilitasyonu ve sınır aşan suların kirlenmesinin önlenmesi konularında iş birliğini güçlendirmenin önemi vurgulanmıştır. Ayrıca Aral Gölü havzası sorunlarıyla ilgili program ve projelerin uygulanması için uluslararası toplumun, bağışçı devletlerin, fonların ve kuruluşların dikkatini çekme faaliyetlerini güçlendirme gerekliliğinin altı çizilmiş, başlatılan projeye dair çalışmaların kolaylaştırılacağı belirtilmiş ve Aral Gölü'nü besleyen buzulların bulunduğu dağlardaki sorunlara daha fazla dikkat edileceği aktarılmıştır.¹⁰⁹
- **2001 Taşkent Bildirisi:** 28 Aralık 2001 tarihinde yayımlanan bildiride temel olarak su kaynaklarının kullanımında, uluslararası su

107 Alan Boyle, "Soft Law", The Oxford Handbook of International Environmental Law, Editörler, Lavanya Rajamani/Jacqueline Peel, Oxford University Press, Oxford 2021, s. 420.

108 "Nukus Declaration", https://www.internationalwaterlaw.org/documents/regional_docs/nukus_declaration_eng.pdf, E.T. 17.02.2026.

109 "Ashgabat Declaration", <https://ecifas.kz/pdf/eng/3.-ashgabat-declaration.pdf>, E.T. 17.02.2026.

hukukunun genel kabul görmüş ilke ve normları ile rasyonel ve karşılıklı yarar sağlayan eylemler temelinde hareket edileceği bildirilmiştir. Buna ek olarak Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru Programı'na uyum konusunda anlaşıldığı duyurulmuş ve bölgedeki siyasi krizlerden endişe duyulduğu aktarılmıştır.¹¹⁰

- **2002 Duşanbe Deklarasyonu:** Geçmişte var olan hedefleri tekrarlayan deklarasyonda, 2003 yılında Duşanbe'de Uluslararası Saf Su ve Rasyonel Su Forumu'nun gerçekleştirilmesi kararı alınmış ve BM Kalkınma Programı tarafından UAKF Yürütme Komitesi'ne yönelik yapılan eleştirilerin yerinde olduğu ve gelecek faaliyetlerde bu eleştirilen dikkate alınacağı duyurulmuştur.¹¹¹
- **2009 Devlet Başkanları Ortak Bildirisi:** Bildiride, havzadaki sosyo-ekonomik ve çevresel durumu iyileştirmek adına 2011-2015 dönemini kapsayacak olan 3. AGHP'nin hazırlanması kararlaştırılmış; su kaynaklarının entegre kullanımı ve çevrenin korunması hususunda tüm bölge devletlerinin çıkarlarını gözeterek karşılıklı kabul edilebilir bir mekanizma geliştirilmesi taahhüt edilmiştir. Ayrıca, BM başta olmak üzere uluslararası kuruluşlar ve bağışçı ülkelerle kurumsal iş birliğinin artırılması gerekliliğine vurgu yapılmıştır.¹¹²
- **2018 Devlet Başkanları Ortak Bildirisi:** Bildiri, BM Genel Kurulu'nda UAKF ile iş birliğinin artırılmasına yönelik alınan tavsiye karar sonrasında yayınlanmıştır. Bildiride, yalnızca Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ın taraf olduğu Orta Asya'da Sürdürülebilir Kalkınma İçin Çevre Koruma Çerçeve Sözleşmesi'ne diğer devletlerin de katılmasının olumlu etkisi olacağı tartışıldığı aktarılmıştır.¹¹³

110 "Tashkent Statement", <http://www.cawater-info.net/library/eng/ifas-tashkent-statement-2001-e.pdf>, E.T. 17.02.2026.

111 "Dushanbe Declaration", http://cawater-info.net/library/eng/dushanbe_declaration.pdf, E.T. 17.02.2026.

112 "Joint Statement of the Heads of the States – Founders of the International Fund for Saving the Aral Sea", https://www.cawater-info.net/bk/water_law/pdf/ifas_almaty_2009_e.pdf, E.T. 10.04.2026.

113 "Joint Communiqué of the Council of the Heads of the State – Founders of the International Fund for Saving of Aral Sea", <http://cawater-info.net/library/eng/turkmenbashi2018e.pdf>, E.T. 17.02.2026.

Sözleşme ancak beş devletin onayı sonrasında yürürlüğe girebilecektir. Framework Convention on Environmental Protection for Sustainable Development in Central Asia, 22 Kasım 2006, Aşgabat, <https://www.iea.ulaval.ca/en/treaty-text/4542/176062>, E.T. 17.02.2026.

- **2023 Devlet Başkanları Ortak Bildirisi:** Bildiride, Aral Gölü bölgesinde yapılan orman çalışmalarının olumlu etkisi vurgulanmış, iklim değişikliğinin krize olan etkisine dikkat çekilmiş, yeşil teknolojilerin kullanılması gerektiğinin altı çizilmiş ve 4. AGHP'ye gereken desteğin verileceği açıklanmıştır.¹¹⁴

Aktarılan bildiri ve deklarasyonlar ilk olarak, havza devletlerinin uluslararası su hukukunun temel ilkelerine uyum noktasında olumlu niyetler barındırdığını göstermektedir ki uluslararası su hukukunun genel kabul görmüş ilke ve normlarına da bildirilerde atıfta bulunmaktadır. Bu minvalde havza devletlerinin birbirleriyle farklı forumlarda veri paylaşması, uluslararası projeler ile su kayıplarının önlenmeye çalışılması,¹¹⁵ ekosistemlerin rehabilite edilmesi ve bilimsel sistemler ile yeni teknolojilerin kullanılması¹¹⁶ gerekliliğine yapılan vurgu da suların kullanımından en fazla yarar sağlayıp en az zarar verme üzerine bir konsensus oluştuğunu göstermektedir.

Havza devletlerinin dışa vurdukları olumlu niyetlerine rağmen, uygulamada devletlerin uluslararası su hukuku ilkeleriyle ve bildirilerde beyan edilen amaçlarla bağdaşmayan uygulamaları da bulunmaktadır. Birbirlerine su kullanımı hususunda bilgi aktarabilmek için farklı forumlar oluşturan devletlerin buna rağmen veri paylaşma konusunda yeterli özveriyi göstermediği ve hatta aralarındaki güvensizliğin anılan hususta da kendini gösterdiği belirtilmektedir.¹¹⁷ Bu durumun da Aral Gölü havzası hakkındaki bilgi derinliğini olumsuz yönde etkilediği bir gerçektir. Ayrıca su yolu devletlerinin iş birliği yapmasını öngören 1997

114 “Dushanbe Statement of the Heads of Founding States of the International Fund for Saving the Aral Sea”, http://www.cawater-info.net/library/eng/ifas-meeting-2023_e.pdf, E.T. 17.02.2026.

115 Özellikle AGHP kapsamında, ciddi mali ve teknik kaynaklar su kayıplarının önlenmesi ve sulama altyapısının modernizasyonu için ayrılmaktadır. UNESCO-IHE de Aral Gölü Havzası Yönetim Modeli adıyla hazırladığı simülasyon ile devletlere farklı kalkınma senaryolarının çevresel etkilerini önceden görmelerine ve karşılıklı çözümler üretmelerine imkân tanımıştır. “ASB-MM”, <http://dialogue.icw-aral.uz/index/asbmm.htm>, E.T. 10.04.2026.

116 Bu hususta olumlu bir örnek Kazakistan'ın Aral Gölü'ne yakın bölgelerde hem çok su tüketen tarım ürünleri yerine daha az suya ihtiyaç duyan tarım ürünleri tercih etmesi hem de lazerli tesviye teknolojisini kullanarak su tasarrufu sağlamasıdır. Zhanna **Nurmaganbetova**, “Kyzylorda Region to Reduce Rice Planting Areas”, <https://qazinform.com/news/kyzylorda-region-to-reduce-rice-planting-areas-5f9759>, E.T. 10.04.2026.

117 Hope **Schaitkin**/Michele **Ferenz**/Katharine **Cross**/James **Dalton**, *Triggering Cooperation Across the Food-Water-Energy Nexus in Central Asia*, The EastWest Institute, New York 2014, s. 17.

Sözleşmesi'nin 8. maddesi ile su yolu devletlerinin düzenli olarak suyun durumu (hidrolojik, meteorolojik, ekolojik vb.) hakkında veri ve bilgi paylaşmasını öngören 1997 Sözleşmesi'nin 9. maddesine aykırı olan bu durumun, hakça ve makul kullanım ilkesi ile önemli zarar vermeme ilkesinin uygulanmasını zorlaştırdığı da belirtilmektedir.¹¹⁸ Şöyle ki, bir devletin kendi su kullanımının diğer kıyıdaşlar karşısında hakça ve makul olup olmadığını belirleyebilmesi için veya diğer kıyıdaş devletlerin önemli zarar vermeme yükümlülüğüne uyduklarını anlayabilmesi için, nehrin yukarı kısımlarındaki yağış miktarı, akış hızı ve diğer devletlerin kullanım miktarı gibi verilere ihtiyacı vardır ve veri akışı sağlanmadığı takdirde, devletlerin yapmış olduğu değerlendirmeler eksik kalarak uyumsuzluklara sebebiyet verecektir.¹¹⁹

Bildirilerden anlaşılan bir diğer durum ise havza devletlerinin Aral Gölü sorununu çözmeye maddi kaynaklarının yeterli olmadığıdır ki bölgesel projeler büyük oranda dış desteklere (özellikle Dünya Bankası, BM, Avrupa Birliği ve Küresel Çevre Fonu'nun desteklerine) bağlıdır. Bu hususta da devletlerin kendi katkılarının yetersiz kaldığı ve bunun da uzun vadeli ve istikrarlı bir stratejinin uygulanmasını zorlaştırdığı yorumu yapılmaktadır. Ayrıca devletler arasındaki ekonomik kapasite farklılıklarının sadece Türkmenistan ve Özbekistan'ın düzenli finansal katkı sağladığı bir yapı ortaya çıkardığı ve bu durumun da kurumsal meşruiyeti ve personel dağılımını aşağı kıyıdaşlar lehine etkilediği iddia edilmektedir.¹²⁰ Maddi kaynaklar konusundaki sıkıntının yanında devletlerin bir araya gelme konusunda da zaman zaman sıkıntılar yaşanmaktadır ki örneğin Kırgızistan, UAKF'nin bölge ülkelerinin enerji ve hidroelektrik ihtiyaçlarını göz ardı ederek sadece aşağı kıyıdaşların tarımsal sulama çıkarlarına odaklanan, taraflı bir yapıya büründüğü iddiasıyla¹²¹ 2016 yılında UAKF çalışmalarına katılmama kararı almıştır.¹²²

Son olarak, bildirilerde başka devletlerin desteğine atfı yapılsa da Afganistan ve Çin gibi havzaya etkisi olan devletlerin yapılan çalışmalara katılmaması da önemli bir eksiklik olarak görülmektedir. Nitekim Afganistan'ın ilerleyen yıllarda gelişmişlik düzeyinin artmasıyla suya

118 Tekin, s. 161 ve 169.

119 McCaffrey, s. 462; Tanzi/Kolliopoulos, s. 143.

120 Huang/Bashiri/Disse, s. 167.

121 Bu iddianın temelinde 3. AGHP kapsamında sunulan projelerden Kırgızistan'ın enerji odaklı projelerinin seçilmemesi olduğu söylenebilecektir. Sehring/Ibatullin, s. 231.

122 Ziganshina, "Central Asia: the Aral Sea Basin", s. 427.

olan ihtiyacının da artacağı ve bu nedenle de Afganistan'ın da sağlayacağı verilerin önemli olduğu aktarılmaktadır. Uzmanlara göre, Afganistan'ın Ceyhun Nehri'nden yıllık su çekim miktarı 2,1 milyar m³'ten 6 milyar m³'e kadar yükselebilecek olup; bu durumun, mevcut statükoyu ve kotaları korumaya çalışan aşağı kıyıdaş devletler üzerinde ciddi bir baskı oluşturması ve yeni uyumsuzlukları tetiklemesi kaçınılmazdır.¹²³ Bu nedenlerle adil bir su paylaşım modelinin kurulabilmesi, ancak Afganistan ve Çin gibi aktörlerin de dahil edildiği, şeffaf veri paylaşımını ve iklim değişikliğinin (özellikle buzul erimelerinin) etkilerini birlikte takip etmeyi sağlayan bir yapı ile mümkün görülmektedir.¹²⁴

SONUÇ

Aral Gölü'nün kurumasını ele alan bu çalışma kapsamında ortaya konulduğu üzere, gölün kurumasının temelinde, özellikle SSCB döneminde uygulanan yoğun ve plansız sulama politikaları ile bu politikaların mirası üzerinde şekillenen su kullanım alışkanlıkları yer almaktadır. SSCB'nin dağılması sonrasında ise havza devletlerinin farklı ekonomik ve enerji ihtiyaçları doğrultusunda hareket etmelerinin, suyun koordineli kullanımını daha da güçleştirdiği görülmektedir.

Çalışmada uluslararası su hukukuna ilişkin olarak incelenen yaklaşımlar çerçevesinde, günümüzde hâkim görüş olan sınırlı egemenlik anlayışının, Aral Gölü havzasındaki sorunların çözümünde teorik olarak en uygun zemin olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu bağlamda hakça ve makul kullanım ile önemli zarara yol açmama ilkeleri, sınır aşan suların kullanımına ilişkin temel standartları ortaya koymakta; ancak bu ilkelerin somut olaylara uygulanabilmesi, büyük ölçüde devletler arasındaki iş birliği ve karşılıklı güvene bağlı kalmaktadır. Nitekim veri paylaşımının yetersizliği ve şeffaflık eksikliği, söz konusu ilkelerin etkin bir şekilde hayata geçirilmesini zorlaştırmaktadır.

Bölgesel düzeyde akdedilen Almatı ve Kızılorda Anlaşmaları ile UAKF'nin faaliyetleri, havza devletlerinin iş birliği yönündeki iradelerini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Bununla birlikte, bu mekanizmaların bağlayıcılık düzeyinin sınırlı olması, yaptırım ve uyumsuzluk çözüm yollarının yeterince geliştirilmemiş bulunması ve belirlenen hedeflerin çoğu zaman genel nitelikte kalması, uygulamada beklenen sonuçların elde edilememesine yol açmaktadır. Benzer şekilde,

123 Schaitkin/Ferenz/Cross/Dalton, s. 12.

124 Ziganshina, Promoting Transboundary Water Security in the Aral Sea Basin through International Law, s. 203.

bildiriler ve deklarasyonlar gibi esnek hukuk metinleri, taraflar arasında diyalog ve ortak bir anlayışın geliştirilmesine katkı sağlamakla birlikte, somut yükümlülükler doğurmamaları nedeniyle etkileri sınırlı kalmaktadır.

Bu çerçevede çalışma, havza devletlerinin ortak beyanlarından hareketle; veri paylaşımındaki eksiklikleri, mali kaynak yetersizliklerini ve bölgedeki diğer ilgili devletlerin sürece dahil olmamasını, uygulamadaki diğer sorun alanları olarak tespit etmektedir. Özellikle veri paylaşımının yetersizliği, hem mevcut durumun sağlıklı bir şekilde analiz edilmesini hem de geleceğe yönelik planlamaların etkin biçimde yapılmasını engellemektedir. Bunun yanı sıra, bölgesel projelerin büyük ölçüde dış finansmana bağımlı olması ve havza devletleri arasındaki ekonomik kapasite farklılıkları, sürdürülebilir ve istikrarlı politikaların geliştirilmesini zorlaştırmaktadır. Ayrıca Afganistan ve Çin gibi havzaya etkisi bulunan aktörlerin mevcut iş birliği mekanizmalarına yeterince dahil olmaması da kapsamlı bir çözümün önündeki önemli engellerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç itibarıyla Aral Gölü örneği, uluslararası su hukukunun temel ilkelerinin varlığının tek başına yeterli olmadığını; bu ilkelerin etkinliğinin, bağlayıcı ve uygulanabilir kurumsal mekanizmalar, düzenli veri paylaşımı ve kapsayıcı bölgesel iş birliği ile desteklenmesi gerektiğini göstermektedir. Bu doğrultuda, havza devletleri arasında daha somut yükümlülükler içeren, denetim ve yaptırım mekanizmalarıyla güçlendirilmiş ve tüm ilgili aktörleri kapsayan bir iş birliği yapısının tesis edilmesi, Aral Gölü'nün geleceği bakımından belirleyici olacaktır.

KAYNAKÇA

Abdulkerimov, Bahtiyar, “Orta Asya’nın En Büyük Çevre Felaketi: Aral Gölü’nün Kuruması”, Anadolu Ajansı (15 Eylül 2023), <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/orta-asyanin-en-buyuk-cevre-felaketi-aral-golunun-kurumasi/2992556>, E.T.17.02.2026.

Acer, Yücel/**Kaya**, İbrahim, Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı, Seçkin Yayınları, Ankara 2024.

Agency of IFAS, “Structure of the International Fund for Saving the Aral Sea”, 2016, <https://aral.uz/en/structure/>, E.T. 17.02.2026.

Agreement Between Norway And The Union Of Soviet Socialist Republics On The Utilization Of Water Power On The Pasvik (Paatso) River, 18 Aralık 1957, 312 UNTS 257.

Agreement between the Republic of Kazakhstan, the Kyrgyz Republic, the Republic of Tajikistan, Turkmenistan, and the Republic of Uzbekistan on Cooperation in the Field of Joint Management of the Use and Conservation of Water Resources of Interstate Sources, 18 Şubat 1992, Almatı, <https://faolex.fao.org/docs/pdf/mul-54529.pdf>, E.T. 17.02.2026.

Agreement on Joint Actions to Solve the Problem of the Aral Sea and the Aral Sea Region, Environmental Rehabilitation and Ensuring the Socio-economic Development of the Aral Region, 26 Mart 1993, Kızılorda, <https://faolex.fao.org/docs/pdf/mul67055.pdf>, E.T. 17.02.2026.

Aktaş Acabey, Münevver, Sınıraşan Sular: Hukuki Rejim Dicle-Fırat ve Türkiye’nin Diğer Sınıraşan Suları Ulaşım Dışı Kullanımının Hukuki Rejimi, Beta Yayınları, İstanbul 2006.

Aytmatov, Cengiz, Gün Olur Asra Bedel, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.

Boyle, Alan, “Soft Law”, The Oxford Handbook of International Environmental Law, Editörler, Lavanya Rajamani/Jacqueline Peel, Oxford University Press, Oxford 2021.

Çaşın, Mesut Hakkı, Modern Uluslararası Hukukun Temel Esasları, Yeditepe Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2019.

CAWater, “Dushanbe Declaration”, 6 Ekim 2002, http://cawater-info.net/library/eng/dushanbe_declaration.pdf, E.T. 17.02.2026.

CAWater, “Dushanbe Statement of the Heads of Founding States of the International Fund for Saving the Aral Sea”, 15 Eylül 2023, http://www.cawater-info.net/library/eng/ifas-meeting-2023_e.pdf, E.T. 17.02.2026.

CAWater, “Joint Communiqué of the Council of the Heads of the state – founders of the International Fund for Saving of Aral Sea”, 24 Ağustos 2018, <http://cawater-info.net/library/eng/turkmenbashi2018e.pdf>, E.T. 17.02.2026.

CAWater, “Joint Statement of the Heads of the States – Founders of the International Fund for Saving the Aral Sea”, 28 Nisan 2009, https://www.cawater-info.net/bk/water_law/pdf/ifas_almaty2009_e.pdf, E.T. 10.04.2026.

CAWater, “Tashkent Statement”, 28 Aralık 2001, <http://www.cawater-info.net/library/eng/ifas-tashkent-statement-2001-e.pdf>, E.T. 17.02.2026.

Ceyhan, Hilal, Çevre Hakkı Çerçevesinde İran’ın Urmiye Gölü’ndeki Uygulamaları, Astana Yayınları, Ankara 2020.

Convention on the Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses, 21 Mayıs 1997, 36 ILM 700, https://treaties.un.org/doc/Treaties/1998/09/19980925%2006-30%20PM/Ch_XXVII_12p.pdf, E.T. 02.04.2026.

Çamyamaç, Anıl, “1997 Tarihli ‘Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Seyrüsefer-Dışı Kullanım Hukukuna İlişkin Sözleşme’nin Yürürlüğe Girişine Dair Kısa Bir Değerlendirme”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 16, S. 2, 2014, s. 1-25.

Denk, Bilal Erdem, “Uluslararası Akarsulardan Yararlanmada Minimum Akış Doktrini”, Uluslararası Hukuk ve Politika, C. 4, S. 16, 2008, s. 79-96.

Dülger, Kenan, “Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanılan Uluslararası Suyollarının Hakça ve Makul Kullanımı ve Türkiye’nin Sınır Aşan Suları”, TAAD, C. 6, S. 23, 2015, s. 23-44.

Encyclopædia Britannica, “Aral Sea | Description, History, Demise, & Facts”, 2019. <https://www.britannica.com/place/Aral-Sea>. E.T. 17.02.2026.

Executive Committee of IFAS, “ASBP-4”, 2018, <https://ecifas.kz/en/pbam/pbam-4>, E.T. 17.02.2026.

Executive Committee of IFAS, “Ashgabat Declaration”, 9 Nisan 1999, <https://ecifas.kz/pdf/eng/3.-ashgabat-declaration.pdf>, E.T. 17.02.2026.

Executive Committee of IFAS, “Meeting of the Board of the IFAS 2025”, <https://ecifas.kz/en/news/sobytiya/zasedanie-pravleniya-mfsa-2025>, E.T. 17.02.2026.

Executive Committee of IFAS, “ICSD”, <https://ecifas.kz/en/ob-mfsa/mezhgosudarstvennaya-komissiya-po-ustoychivomu-razvitiyu-mkur>, E.T. 17.02.2026.

Executive Committee of IFAS, “ICWC”, <https://ecifas.kz/en/ob-mfsa/mezhgosudarstvennaya-koordinatsionnaya-vodohozyaystvennaya-komissiya-mkvk>, E.T. 17.02.2026.

Executive Committee of IFAS, “Organizational Structure of the Executive Committee of IFAS”, <https://ecifas.kz/en/ik-mfsa/struktura-upravleniya-ik-mfsa>, E.T. 17.02.2026.

Framework Convention on Environmental Protection for Sustainable Development in Central Asia, 22 Kasım 2006, Aşkabat, <https://www.ica.uval.ca/en/treaty-text/4542/176062>, E.T. 17.02.2026.

Global Water Partnership, ToolBox: Institutional Setting of Water Institutions in Development, Enforcement and Implementation of Future Water Management Plans, AEPRESS, Bratislava 2007.

Güneş, Ahmet, Çevre Hukuku, On İki Levha Yayınları, İstanbul 2015.

Huang, Jingshui/**Bashiri**, Zakaria/**Disse**, Markus, “Climate-Informed Water Allocation in Central Asia: Leveraging Decision Support System”, *Water C.* 18, S. 2, 2026.

ICWC, “ASB-MM”, <http://dialogue.icwc-aral.uz/index/asbmm.htm>, E.T. 10.04.2026.

ICWC, “International Fund for Saving the Aral Sea”, <http://www.icwc-aral.uz/ifas.htm>, E.T. 17.02.2026.

ICWC, “The Agreement about the Status of IFAS and Its Organizations”, 29 Mayıs 1997, <http://www.icwc-aral.uz/statute3.htm>, E.T. 17.02.2026.

IWLP, “Nukus Declaration”, 20 Eylül 1995. https://www.internationalwaterlaw.org/documents/regionaldocs/nukus_declaration_eng.pdf, E.T. 17.02.2026.

Kayhan, Ali Kerem, Uluslararası Hukukta Atmosferin Korunması ve Devletlerin Sorumluluğu, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2017.

Keskin, Sevda, “Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımı Hukukunda Önemli Zarar Vermeme Yükümlülüğü”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C. 25, S. 2, 2019, s. 1009-1024.

Lake Lanoux Arbitration (Fransa v. İspanya) (1957) 12 RIAA 281; 24 ILR 101 (Hakem Mahkemesi, 16 Kasım 1957).

Marsden, Simon, *Environmental Regimes in Asian Subregions: China and the Third Pole*, Edward Elgar, Cheltenham 2017.

McCaffrey, Stephen, “The 1997 UN Convention: Compatibility and Complementarity”, *The UNECE Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes: Its Contribution to International Water Cooperation*, Editörler Attila Tanzi/ Owen McIntyre/Alexandros Kolliopoulos/Alistair Rieu-Clarke/Rémy Kinna, Brill Nijhoff, Boston 2015, s. 51-59.

McCaffrey, Stephen, *The Law of International Watercourses*, Oxford University Press, Oxford 2019.

McIntyre, Owen/**Tignino**, Mara, “Reconciling the UNWC with Recent Developments”, *The UN Watercourses Convention in Force Strengthening International Law for Transboundary Water Management*,

Editörler, Flavia Rocha Loures/Alistair Rieu-Clarke, Routledge, New York 2013.

Micklin, Philip, “Desiccation of the Aral Sea: A Water Management Disaster in the Soviet Union”, *Science*, C. 241, S. 4870, 1988, s. 1170-1176.

Mohammed, Yusuf Ali, *The Transboundary Watercourse Management under International Law: The Comparative Cases of Tigris-Euphrates and Nile River Basin*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi SBE, 2021.

NCA, “Aral Sea Revival: A Testament to International Cooperation and Sustainable Restoration”, <https://www.newscentralasia.net/2025/02/13/arial-sea-revival-a-testament-to-international-cooperation-and-sustainable-restoration/>, E.T. 10.04.2025.

Nurmaganbetova, Zhanna, “Kyzylorda Region to Reduce Rice Planting Areas”, <https://qazinform.com/news/kyzylorda-region-to-reduce-rice-planting-areas-5f9759>, E.T. 10.04.2026.

Pazarci, Hüseyin, *Uluslararası Hukuk Dersleri 3. Kitap*, Turhan Kitabevi, Ankara 2016.

Pring, George/**Angel**, Brenda, “Amu Darya and Syr Darya Rivers and Aral Sea”, *Max Planck Encyclopedias of International Law*, 2023, <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1995>, E.T. 17.02.2026.

Rieu-Clarke, Alistair, “International Fresh Water Law”, *Routledge Handbook of International Environmental Law*, Editörler, Erika Techera/Jade Lindley/Karen N. Scott/Anastasia Telesetsky, Routledge, New York 2012.

Rieu-Clarke, Alistair, “The Sustainability Principle,” *The UNECE Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes*, Editörler, Attila Tanzi/Owen McIntyre/Alexandros Kolliopoulos/Alistair Rieu-Clarke/Rémy Kinna, Brill Nijhoff, Boston 2015.

Satubaldina, Assel, “What’s behind Kazakhstan Chairing Six International Organizations in 2024”, *Kazinform*, 6 Şubat 2024, <https://en.inform.kz/news/whats-behind-kazakhstan-chairing-six-international-organizations-in-2024-1881db/>, E.T. 17.02.2026.

Schaitkin, Hope/**Ferenz**, Michele/**Cross**, Katharine/**Dalton**, James, *Triggering Cooperation Across the Food-Water-Energy Nexus in Central Asia*, The EastWest Institute, New York 2014.

Sehring, Jenniver/**Ibatullin**, Saghit, “Prolonging or resolving water conflicts in Central Asia? The International Fund for Saving the Aral Sea”,

River Basin Organizations in Water Diplomacy, Editörler, Anoulak Kittikhoun/Susanne Schmeier, Routledge, Londra 2020.

Shaw, Malcolm, International Law, Cambridge University Press, Cambridge 2021.

Stoll, Martin, Das Völkerrechtliche Prinzip Der Angemessenen Nutzung Internationaler Binnengewässer, Heidelberg 1979.

Sur, Melda, Uluslararası Hukukun Genel Esasları, Beta Yayınları, İstanbul 2022.

Tanzi, Attila/**Kolliopoulos**, Alexandros, “The No-Harm Rule”, The UNECE Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes, Editörler, Attila Tanzi/Owen McIntyre/Alexandros Kolliopoulos/Alistair Rieu-Clarke/Rémy Kinna, Brill Nijhoff, Boston 2015.

Taşagül, Ahmet, “Karakalpaklar”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 2001, <https://islamansiklopedisi.org.tr/karakalpaklar>, E.T. 17.02.2026.

Tekin, Sümeýra, Uluslararası Hukukta Sınırşan Akiferlere Dair Hukuki Rejim, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2022.

Terzioğlu, Süleyman Sırrı/**Özarlan**, Bahadır Bumin, Uluslararası Örgütler Hukuku, Adalet Yayınevi, Ankara 2016.

The Executive Board of the International Fund for Saving the Aral Sea in the Republic of Kazakhstan, “Establishment of the Fund”, <https://kazaral.org/en/ifas/establishment-of-the-fund/>, E.T. 17.02.2026.

The Executive Board of the International Fund for saving the Aral Sea in the Republic of Kazakhstan, “General Information about the Aral Sea”, <https://kazaral.org/about-aral/>, E.T. 17.02.2026.

The Executive Board of the International Fund for Saving the Aral Sea in the Republic of Kazakhstan, “The Aral Sea Basin Programs”, <https://kazaral.org/en/ifas/asbp/>, E.T. 17.02.2026.

Türkiye Cumhuriyeti ile Sosyalist Şuralar Cumhuriyeti İttihadı Hududlarını Teşkil Eyleyen Nehir, Çay ve Dere Sularından İstifadeye Dair Mukavele ile Serdarabat Barajının İnşasına Dair Müzyeyel Protokol, Resmi Gazete, T. 01.08.1928, S. 649.

Tütüncü, Ayşe Nur, “Lanoux Gölü Hakem Mahkemesi Kararı: Hukukun Kodlaştırılmasında Örnek Olay Olarak Etkisi ve Kararın Özeti”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 56, S. 1-4, 1998, s. 299-316.

UN General Assembly, Cooperation between the United Nations and the International Fund for Saving the Aral Sea, A/72/L.42, 14 Mart 2018.

UN General Assembly, Observer status for the International Fund for Saving the Aral Sea in the General Assembly, A/RES/63/133, 11 Aralık 2008.

United Nations, Year Book of International Law Commission Vol. 2, Part 2, 1988.

Yücel, Özlem, Sınırşan Suların Milletlerarası Hukuktaki Durumu, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 1998.

Ziganshina, Dinara R., "Central Asia: the Aral Sea Basin", Research Handbook on International Water Law, Editörler, Stephen McCaffrey/Christina Leb/Riley Denoon, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2019.

Ziganshina, Dinara, Promoting Transboundary Water Security in the Aral Sea Basin through International Law, Brill Nijhoff, Leiden 2014.